

LJUDSKO ZDRAVILSTVO NA LOŠKEM

Ljudskim zdravilcem, imenovanim ranocelniki ali padarji, so ljudje zelo zaupali. Bili so dobri poznavalci zdravilnih zelišč, poznali so njihovo zdravilno moč, sami so pripravljali razna zdravila za obolele. Mnogi so sloveli kot odlični strokovnjaki za ozdravitev zlomljenih rok ali nog. V lekarni so se posluževali nekaterih zdravil, ki jim niso bila dosegljiva. Žal je bilo med njimi dosti mazačev in mnogi bolniki so šli v prezgodnji grob. Šolani zdravniki so jih velikokrat ovadili oblastem, da so bili zaprti zaradi mazaštva.

Veliko kmetov je bilo dobrih ranocelnikov, ki so zdravili po ustnem izročilu in iz knjig. Od drugega desetletja 18. stoletja in v 19. stoletju so bili na Slovenskem v rabi ljudsko medicinski rokopisi. Te knjige so dedovali iz roda v rod. Vaški župniki, učitelji in bistri kmetje so jih začeli prepisovati, jih izpolnjevali z novimi viri in izkušnjami, saj je večina prepisovalcev zbirala zelišča in zdravila ljudi in živino. Na Loškem »po bukvah« najboljši slovitav Pavle Lipič iz Bodovelj in Anton Košenina iz Pušala.

Zdravljenje je bilo prepreženo tudi s praznoverjem. Poznali so razne črne bukke, zagovorne knjižice, ki so jih lastniki skrbno čuvali in skrivali in jih zapustili izbrancu največkrat šele na smrtni postelji. Zagovarjali so ljudi in živino, najpogostejša zagovora sta bila zoper kačji pik in črva na prstu. Zelo razširjeno pa je bilo zagovarjanje ječmena na očesu, s požetjem in pljuvanjem. Pogosta navada je bila tudi okajevanje bolnika.

Začetki zdravljenja so bili v samostanih. V samostanskih lekarnah so pomagali obolelemu prebivalstvu. Postopoma se je zaupljivost ljudi do šolanih zdravnikov in mestnih lekarn večala. Da kmeta zdravi ranocelnik, meščana pa zdravnik, je bila najbolj ukoreninjena navada.

Ko so v 14. stoletju prišle v Škofjo Loko klarise, so si prav gotovo pomagale z domačimi zdravili, čaji, obkladki in vse to nudile bolnim Ločanom. S tem so nadaljevale uršulinke, ki so imele svoj prostor za pripravo zdravil, svojo kuhinjo, kjer so delale zdravilne sirupe in likerje, apotekarsko klet in vrt, kjer so gojile zelišča. Samostanska lekarna je služila redovnicam in gojenkam; zdravila so tudi prodajale, do prepovedi leta 1872. Izučena lekarnarica, še pred vstopom v loški samostan, je bila Terezija Ramspacher iz Gradca, ki je vodila lekarno od leta 1805 do svoje smrti leta 1839. Izučila je nekaj redovnic, ki so nadaljevale njeno delo. Znana lekarnarica je bila Brigita Stanonik, doma s Suhe, ki se je po priporočilu svojega brata duhovnika temeljito seznanila z vsemi apotekarskimi veščinami v neki lekarni v Gradcu. Umrla je leta 1926, stara 85 let. Med njenimi naslednicami se je zlasti odlikovala Krescencija Škofic, ki je skrbela za obolele gojenke. Umrla je med drugo svetovno vojno v Ljubljani.

V nekdanji kapeli sv. Trojice na Mestnem trgu v starem farovžu je bila v pritličju lekarna do leta 1868. Novice leta 1862 sporočajo, da so z veseljem zapazili, da v lekarnici (apoteki) predpise za bolnike, kako naj jemljejo to ali ono zdravilo, pišejo v domačem jeziku. V svojem dnevniku Ločan Gašperin leta 1864 piše...

Lekarnar Ervin Burdych (1860–1924) v svoji lekarni v Škofji Loki, Kapucinsko predmestje (Titov trg – stavba je podrt)

»Bistroumni doktor... berš zapiše zdravila, in ukaže pijavke stavi, urno grem v lekarnico, da prenesem, kar je naročeno...« V popisih prebivalstva se leta 1869 in 1880 omenja apoteka Karla Fabianija na Mestnem trgu, zraven farovža, ki jo v kasnejših letih vodi Zenotti, po letu 1895 pa Ervin Burdych. Okrog let 1904/1905 dobi lekarna svoje prostore v Kapucinskem predmestju, kamor se preseli lekarnar Burdych v svojo novo hišo.

V Pokornovi rokopisni zapuščini, ki jo hrani Nadškofijski arhiv v Ljubljani, so med loškimi zdravniki omenjeni: Valentin Serovin, mestni padar in ranocelnik (1596), Janez Rampola, kirurg (1665) in Janez Koffer, meščan in kirurg (1677). V 19. stoletju so v mestu padarji Jožef Grbec († 1845) in Luka Kadivc († 1876) ter zdravnik Anton Grbec († 1873). Znan zdravnik je bil Anton Arko (rojen leta 1844) ki je nastopil službo v Loki leta 1877. Po letu 1908 sta zdravnika v mestu Karel Zakrajšek in Ivan Hubad.

Dr. Marija Verbič v »Selškem zborniku« omenja, da je v Železnikih obolelemu žebjarju nudil pomoč ranocelnik ali padar, ki je živel v Železnikih. Prvič ga omenjajo v prvi polovici 19. stoletja, verjetno je deloval že prej. Leta 1825 se je hiši Gregorja Levičnika v Spodnjih Železnikih (številka 23) reklo »pri padarju«. Nudil je najpreprostejšo pomoč, ostalo so iskali v Loki ali Kranju.

Pred dr. Hirschejem je bil v Železnikih zdravnik Janez Dominik, ki je prišel iz Selnice na Spodnjem Štajerskem in je stanoval v Železnikih v hiši Poldeta Globočnika, v. Polde (številka 110). V matičnih podatkih je omenjen leta 1871, ko mu je umrla hčerka Olga, stara štiri mesece. Dominik je bil rojen leta 1836, umrl pa je leta 1899 v Železnikih zaradi želodčnega raka. Mnogi Železnikarji so mu pravili kar padar. Njegova hči Adela se je poročila z mesarjem Lukom Košmeljem, v. Mer. V zaliloški župnijski kroniki je leta 1880 omenjen zdravnik v Železnikih, ki deklici s hudimi poškodbami na glavi priporoča le mrzle obkladke.

V Gorenji vasi je bil leta 1925 nameščen prvi stalni okrožni zdravnik dr. Milan Gregorčič; do takrat je enkrat na teden prišel zdravnik iz Škofje Loke, ki je ordiniral v gostilni ali pri pacientih.

Z arhivskim in terenskim gradivom smo oteli pozabi nekaj zdravilcev, ki so zdravili ljudi in živino, nekaj mazačev in ljudi, ki so zagovarjali in čarali.

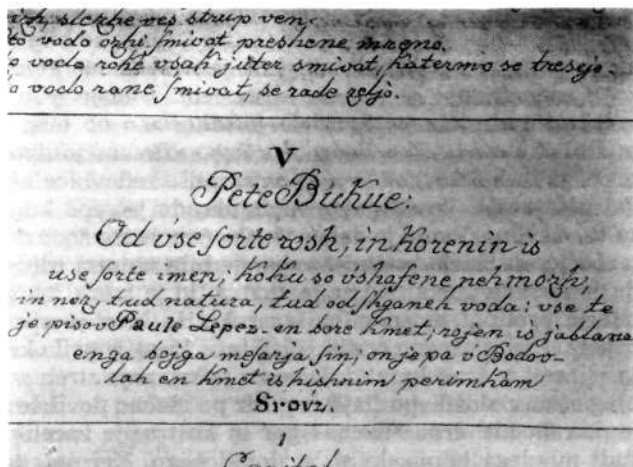
O zdravilski dejavnosti PAVLETA LIPIČA lahko razberemo le iz bukev, ki ga omenjajo kot zelo sposobnega zdravilca in mu pripisujejo, da je bukve spisal ali

prepisal, v nekaterih pa je prevajalec iz nemščine in latinščine. Iz bukev je razvidno, da so prepisovalci od leta 1810 pa tja v drugo polovico 19. stoletja, v uvodu ali v sklepu bukev zapisali skoraj vedno kot »avtorja« Pavleta Lipiča, kjer ni omenjen, pa lahko ugotovimo, da je besedilo prepisano po Lipiču. Sporen je tudi njegov rojstni kraj, ker niso ohranjene vse ljubljanske rojstne knjige (Lipičeva rojstna letnica 1768).

V rokopisnih ljudsko medicinskih knjigah so prepisovalci napisali, da jih »je dau nasvetlobo knuzo tem lodem«, Pavle Lipič, sin ubogega mesarja iz Ljubljane (is Jablana, Lublani), arcat, »on ie sam te bukve nuzo, ien sa dobre sposnau inu poterdo« ... Dr. Franc Kotnik v svoji razpravi »Iz ljudske medicine« (Narodopisje Slovencev 2) na podlagi prepisovalca Aleša Kovača iz Voklega, da je Lipič »en bore kmet, rojen is Jablan, enga bojga mežnarja sijn, on je pa v Badovlah en kmet is hišnim perjimkom Srovc«, meni, da je Lipičev rojstni kraj Jablana v bivši občini Št. Lambert (sedaj Zagorje ob Savi). Dr. Vinko Möderndorfer v dopisu leta 1953 arhivarki Goriškovi v Loškem muzeju piše, da je bil med okupacijo zaprt s takratnim »Srovcem« (to je bil Jože Krmelj, umrl leta 1945), ki mu je obljubil, da mu bo daroval Lipičeve bukve iz te hiše, in jih je kasneje tudi dobil. V bukvah je napisano, da »vse to je pisov Paule Lepez, en bore kmet, rojen is Jablana, enga bojga mesarja sin; ...«

Zagotovo drži po dosegljivih dokumentih, da v kraju Jablana Lipičev ni bilo. Pavleta Lipiča (Lippitsch, Lipizh, Lipitsh, Lippitz) zasledimo v Bodovljah leta 1791, ko je bil krstni boter hčerki Urbana Prevodnika (hišna številka 6). Dne 28. januarja 1793 se je 25-letni Pavel Lipič iz Bodovelj številka 3 (v. Srovc, Žerovc) poročil z 18-letno Mino Kos iz župnije Velesovo. Zakoncema se je leta 1794 rodila hči Neža, ki se je poročila s Pavletom Mercino in živela z družino v Gabrku številka 3 (v. Matic, Mlinar). Zakonca sta imela šest otrok, prvorojenka je prišla na svet leta 1818. Pavletova hči Neža je umrla leta 1860.

V rojstnih knjigah najdemo kot krstne botre v Bodovljah v letih 1798 in 1807 Uršulo in Ano Lipič, morda sta Pavletovi sestre. V poročni listini so podatki o Mariji Lipič (rojena leta 1775, umrla leta 1844), ki se je leta 1798 poročila s Simonom Stanovnikom iz Bodovelj, številka 7 in jo zastopa po umrlih starših Jakobu in Mici, brat Pavle Lipič. Dvainštiridesetletni Lipič je umrl v svoji hiši v Žerovc novembra 1810.

Ljudsko zdravilni rokopis, ki ga je hranila domačija »Žerovc« v Bodovljah in ga je spisal Pavle Lipič. Stran iz tega dela bukev o rožah in koreninah

Ovdovela Lipičeva žena se je poročila z Markom Oblakom. Hčerka iz tega zakona Mina (rojena leta 1816, umrla leta 1866) je vzela Pevenčana Luko Kalana. Od Kalana je kupil posestvo Janez Krek iz Loma nad Volčo. Janezov sin Jaka se je poročil z Micko Rupar, ki se je v drugo poročila s Staroločanom Jožetom Krmeljem, ki je posedoval Lipičeve bukve.

V K r i v e m B r d u je bil daleč naokrog znan zdravilec JANEZ POTOČNIK, v. Krivar. Zdravil je bolj ljudi kot živino. Kravam je pomagal pri hudih porodih in bike je rezal. Rodil se je leta 1837 v Sopotnici številka 11, hišarju Luku in Mariji, rojeni Kržišnik. Osemleten je izgubil očeta v nesreči, ko se je nanj zrušilo posekano drevo v gozdu. K sebi ga je vzel kot otroka za nekaj časa stric, materin brat, ki je bil duhovnik v Otaležu. Leta 1861 se je poročil z devetnajstletno Marijo Sušnik iz Spodnje Luše. V številni družini sta se mu rodila tudi dvakrat dvojčka, otroci pa so že v najnežnejših letih umrli za grižo.

Po ustnem izročilu naj bi »Krivarji« bili padarji že od nekdaj, »arcanovali« naj bi okrog 300 let. Pri hiši so imeli »arčnijske bukve od žavb«, stare čez 100 let, in Kolomonov žegen, ki naj bi ga Janez še pred smrtjo vrgel proč. V preteklosti – v 19. stoletju – lahko že prej, je bila pri njih gostilna. Mimo je vodila stara božja pot k sv. Valentinu na Jarčjem Brdu. Številni romarji, tudi Kroparji, so se ustavljali v gostilni, da bi pojedli juho, popili mleko ali vino z Vipavskega. Baje so jim postregli v cinastem posodju in majolikah. Tako je zapisal loški rojak prof. Janez Dolenc v svojih zapiskih leta 1948 v razgovoru z Janezovim sinom Petrom. O gostilni so govorili, da so tam tihotapili svilene rute iz Trsta.

Janezova vnukinja Lojzka, ki živi v Škofji Loki, se spominja, da je v veliki velbani kleti bilo res polno sodov, vendar se »očca«, vsaj v srednjih letih, ni več ukvarjal z gostilno. Vnukinja je živela pri starem očetu tri leta, kot trinajstletna deklica je prišla »gor«, potem pa je več let živela pri Janezovi hčerki Micki, ki se je primožila k »Matevžovc« (Prevodnik) v Bodovlje in tako oživila nekaj spominov na »očca«.

Pravi, da se nikoli ni govorilo, da bi »pri Krivarjevih« zdravili iz roda v rod. Domneva, naj bi »očca« znanje dobil pri stricu duhovniku. Zanesljivo pa vemo, da je zdravil in delal žavbe, ko je bil star 26 let (Gašperinov dnevnik). Janez je bil srednje velike, čokate in močne postave, imel brke in v mladosti bolj svetle lase. V hiši je imel »štibelc«, svoj prostor za pripravo zdravil. V njem je imel železen »šporget« na eni nogi, na katerem je kuhal svoje tri »žavbe«: črno, rumeno in prisadno. Oblečen je bil v stare »cune«, hlače so bile vse polžaste od raznih »reči«, ki jih je dajal v »žavbe«; na glavi je imel vedno klobuk.

Črna »žavba« je bila za kosti celit. Bila je trda, takšna kot šmir, zelo se je svetila in smrdela je. Smrdelo je tako zelo po hiši, da sta celo čevljarja, ki sta prišla »v štero«, ušla. Recept za črno »žavbo« je dobil pri loških nunah, ki so ji rekly »mirakel žavba« (o njej najstarejše redovnice ne vedo ničesar). V »žavbo« je dal več »reči«. Vnukinja se spominja, da je repo kuhal in repno vodo uporabljal za to »žavbo«. Vanjo je dal »vošenk« (smolnata snov dobljena v lekarni) in verjetno jazbečjo ali lisičjo mast. »Žavba« je bila najprej rdeče barve; kuhal je zelo dolgo, da je postala gosta. Ko se je strdila, jo je zrezal na podolgovate kose. Zlomljene ude je pretipal in »poglihal« z roko. Iz kosa je obstrgal delčke z nožem in jih pritiskal na platneno cunjo, »flajšter«, ki ga je ovil okrog zlomljenega uda. Narezal je »šince« iz šinkelnov (deščice za pokrivanje streh iz smrekovega lesa), jih ovil z blagom in položil »po flajštru«, čez pa močno povil še s platneno krpo. Šest tednov je morala biti črna »žavba« gor in kost se je zacelila. S to »žavbo« je pozdravil tudi mladega konja, ki si je zlomil nogo. Ker šest tednov ni smel ležati, so mu

naredili tesno ograjo, da se ni premikal. Ko je »Žgajnarjevemu« fantu sekular kosti zdrobil na roki pod ramo, so šli ponj. »Oča« je rekel, da ne gre, ker je to huda reč in mora fant v bolnico, kjer bo dobil narkozo. Po prigovarjanju je le šel. Fant je večkrat padel v nezavest, močili so ga z vodo. »Oča« mu je »poglihali kosti in uštimal roko«.

Rumena »žavba« je bila za rane, zlasti gnojne, ker je ven vlekla. Tudi ta »žavba« je bila trda, rezal jo je na kose. Platneno cunjo je »scufal« na nitke in to »cufanje« dal na rano in šele na nitke »žavbo gor«. »Žavba« je bila zelo močna, za to se ni smelo mazati naravnost na rano. Žal vnukinja ne ve, kaj je dal v to mazilo.

Prisadna »žavba« je bila rumene barve, ni bila trda. V glinasto skledo je ubil jajce, ki ga je mešal z galunom, da se je naredila »žavba«. Potem je dal noter »gajsta«. »Gajst« je bil narejen iz mire (smole) in kafre. Oboje je kupil v lekarni. Kafra je bila v zrni, zato jo je namočil v špirit, da se je razpustila. Vse je mešal toliko časa, da se je zgostilo. Ko je bila prehlajena, močno jo je bolela glava, ji je »oča« naredil »flajšter« iz te »žavbe«. »Žavbo« je namazal na škronicelj, ga pritisnil na čelo, čez pa zavezal ruto. Cel dan je imela »flajšter gor«, da se je papir posušil; prilepljenega je odmočil z vodo.

Vsako soboto je »oča« hodil zdraviti k »Filaverju« v Loko, kjer je bila gostilna. V veliki torbi je nosil vse tri »žavbe«. Dr. Arko, zdravnik v Loki, ga je dal večkrat zapreti zaradi njegovega padarstva. Govoril mu je: »Jaz lahko človeka umorim, ti ga pa še 'pozdrav' ne smeš«. Ko je bil dr. Arko že star, je sam pošiljal ljudi h »Krivarju«, češ da jih bo pozdravil, ker ima občutljive prste.

Sodeč po »Dolenčevih zapiskih« je »ta star Krivar« tudi zagovarjal, če je koga gad pičil. Vnukinja trdi, da ni bil vračjeveren in da ni zagovarjal. Imel je le od gada strup (namočenega v špirit), in če je katerega gad pičil, ga je s tem strupom namazal. Spominja se tudi, da so staro mater na stara leta zelo bolele oči, pa ji je mož svetoval, naj »šnufa«. Njej se je zdelo grdo, da bi ji tekale sline po bradi in da bi pljuvala. Za to je začela kaditi fajfo, »ta prclanasta«. Bila je zelo imenitna, ko je gnala živino na pašo in imela fajfo v ustih. Oči pa je niso nikoli več bolele, odkar je kadila.

»Krivarju« se je zamalo zdelo, da je bil zaradi tega, ker je ljudem pomagal, zaprt. Svojemu sinu Jaku in vnuku Francu je povedal marsikaj o zdravljenju, svetoval pa jima je, naj ne zdravita ljudi, da ne bosta v »arestu«. Umrl je leta 1924 zaradi ostarelosti.

Posest je prevzel sin Jaka, ki je očetov nasvet resno vzel. Ljudem je raje zobe ruval. Le prisadno »žavbo« je naredil in jo nudil domačim in bližnjim sosedom. Umrl je leta 1948 kot preužitkar. Ker je bil brez otrok, je posest prevzel Janezov vnuk Franc, brat naše informatorke. »Oča« je Francu, ki je živel »pri Krivarju« že kot otrok, marsikaj povedal o »žavbah« in učinkih zdravljenja. Ker je bil Franc mlad in otročji, vse to ni zadržal zase, ampak je govoril okrog, »oču« to ni bilo všeč, pa mu ni hotel še kaj več povedati.

Janezov brat JAKOB, rojen leta 1813, je bil posestnik v Rantovšah (v bližini Krivega Brda), v. Jernač. Jaka je bil prebrisane glave, zdravil sicer ni, je pa zagovarjal. Ljudje so pripovedovali, da je znal tako coprati, da je hudiča poklical. Naredil je nekaj šol v Ljubljani, zaradi pijančevanja pa je šolo pustil. Jakova nečakinja Micka je naši informatorki povedala, da je Jaka v Rantovšah živel z deklo. Ker se je nameraval poročiti z drugo, mu je dekla iz maščevanja domačijo zažgala. Jaka pa je znal coprati in je hotel zvedeti, kdo mu je zažgal. Na sredi pogorišča je naredil ogenj in o polnoči se je prikazala dekla.

V selški župnijski kroniki je zapisano, da je 27. novembra 1841 okrog desete ure zvečer pogorelo na Rantovši poslopje zemljaka Krivarja. V knjigi gostačev ga zasledimo z ženo Nežo Gartner in petimi otroki v Krivarjevi kajži v Sopotnici, takratni številki 12.

V Dolenčicah se je rodil in živel zdravilec JAKA RANT, v. Kočar. Zdravil je ljudi in živino ter zagovarjal. Poznan in cenjen je bil na Poljanskem in Selškem. Domačini so mu rekli »Jaka u grap«. Rodil se je leta 1857 kajzarju Andreju in Uršuli Miklavč. Poročil se je dvakrat. S prvo ženo Terezijo Kos je imel tri sinove in hčer, z drugo Ivano Lukančič pa štiri sinove in hčer.

Po pripovedovanju njegove hčerke Pavle, ki stanuje v Dolenčicah, čisto v bližini, kjer je stala danes podrta »Kočarjeva« bajta, je oče govoril, da se je dve leti učil pisati in brati pri javorskem župniku Kregarju. Sodeč po Kregarjevem bivanju v Javorjah od leta 1892 do 1899, je k njemu zahajal že kot zrel in poročen moški. Kot mladenič pa se je sam za silo naučil spoznavati črke. O zdravljenju naj bi ga nekaj podučil župnik, nasvete je dobil tudi pri dr. Arku v Loki, s katerim sta bila prijatelja. Največ znanja si je pridobil iz knjig, ki jih je vneto prebiral. V njegovi lasti je bila rokopisna »arnjijska bukva« iz leta 1851, ki izvira iz Dolenjih Ravnih od »Karlovških« in mu jo je »zrihtal« župnik Kregar (rokopis je sedaj v NUK v Ljubljani). Kolomonov žegen, »črne bukve« je dobil od sosedu »Seunčarja« in jih na starost podaril sinu Feliksu. Tri majhne črne knjižice z govori in napotki o zdravljenju so dobili sinovi iz drugega zakona. Jaka se je dobro razumel z Janezom Potočnikom, v. Krivarjem, hodil mu je zdraviti obolelo živino na Krivo Brdo. Poznal je Antona Ažbeta, v. Hribovska, z Zaprevala. Dobrega mnenja pa ni imel o Francu Debeljaku, v. Tonetu, z Martinj Vrha in o Antonu Kokalju, v. Jejlarju, z Mlake, ki ju je imel za mazača, pacača, zlasti hud je bil na »Jejlarja«, saj je neštetokrat reševal živino, ki jo je on zapacal.

Po postavi je bil velik, bolj nežnega obraza, modrih oči in rumenih las. O svojem zdravljenju je govoril, da rad pomaga ljudem in živini, da ima v sebi veliko energije in da je za zdravje najvažnejša čistoča. Računal ni nikoli, zadovoljen je bil karkoli je dobil. Ponekod se je zmenil, da so mu v zahvalo za ozdravljeno živino s knjem gnoj zvozili.

Živino je hodil zdraviti daleč naokrog, tudi v Sorico, Danje, Zali Log in Črni Vrh. Tudi na Visoko ga je večkrat poklicala žena dr. Tavčarja. O »Franci« je govoril, da ni čisto nič visoka in da stopa z njim v »štalo« kot prava kmetica. Živini je pomagal pri porodu, če je prišlo do izstopa matrice, če je obolela za drisko, zaprtjem itd. Včasih je bil pri živini zelo razširjen vranični prisad, »ta črn prisad«, ki ga je Jaka ozdravljala s svežimi telohovimi koreninami. Pri zdravljenju živine je uporabljal tudi »lopatko« (alojo), ki je bila rjava in mastna. Tudi živina je dobila ušen na nogah in plečah. Pomagala je srebrna »žavba«, ki jo je Jaka sam naredil iz živega srebra, nesoljene prašičje masti in »purfla«. »Žavbo« je uporabljal tudi za ljudi, posebno dobra je bila za garjavost. »Flajštrov« ni maral, češ da je to stara vraža. Zlomljene ude je dal v »šince«. Menil je tudi, da pijavke na žilo dajat ni dobro. Vzeti kri pri visokem pritisku pa je dobra stvar. Imel je poseben nožiček, s katerim je zarezal v žilo na desni roki; pred zarezanjem je nožiček »požgal« na ognju. Za zdravljenje je cenil in uporabljal kamilice, pelin, bezeg, hermeliko, kislo zelje, laneno olje in seme ter sveže pomolzeno mleko.

Jaka ni bil vražjeveren, v coprnije ni verjel, zagovarjal pa je vseeno. Pri ljudeh je zagovarjal na »križn zagovor« črva na prstu, kačji pik, če so boleli zobje ali glava. Živino je zagovarjal na kruh. Ko je zagovarjal, ni bil nič skrivnosten, se ni skrival, le bolniku je rekel »pa tih bod«. Hčerka se spominja očeta, ko je zagovarjal

domačinki črva na prstu. Bral je iz Kolomonovega žegna. Imel je tri tenke žebličke, s katerimi je delal »križce« pred seboj in govoril v imenu očeta, sina in sv. Duha ter vsakokrat pihnil parkrat pred seboj. Potem je žebliček nesel pod kap, naredil jamico v tleh, vanjo vrgel tri kamenčke, zasul prst in na vrhu zasadil žebliček. Tisti hip je ženski odleglo, »kot bi vodo dol dala«, je rekla. Umrl je leta 1929 zaradi vnetja črevesja.

Jakov sin VINKO (rojen 1902, umrl 1981) se je priženil na Malenski Vrh. Po poklicu je bil zidar. Čisto »zatajil« očeta pa vseeno ni. Zdravil sicer ni, živini pa je le pomagal pri porodu, če je maternica izstopila.

V Zaprevalu so pri v. »Hribovšk«, v družini Ažbetovih, zagovarjali kar trije hišni gospodarji. Zagovarjal je JANEZ AŽBE, ki je bil rojen leta 1811 na Mlaki »pri Pompež« in se je v Zapreval priženil. Njegova žena je bila Jera Tavčar. Na smrtni postelji, umrl je leta 1888, ga je sin Anton zaprosil, naj ga nauči zagovarjati. Oče se mu je le s težavo uklonil, ker je hotel, da bi šlo z njim v grob, češ da je pregrešno. Sin si je zagovore napisal na list (»Hribovskovo« zagovorno knjižico – 8 listov – hrani prof. Janez Dolenc v Tolminu). ANTON je bil rojen leta 1843, poročen z Marijo Prezelj, umrl je leta 1911 zaradi jetike. Zagovarjal je ljudi in živino. Za živino so mu prinesli »šnito« kruha, ki jo je zagovoril. Kakor hitro je živina »šnito« požrla, je bila zdrava. Nasploh je po zagovoru – vse otečeno, vse opikano – »nehal bolet kot bi pihnu«. Zagovarjal je tudi Antonov sin, prav tako ANTON. Anton, rojen leta 1883, poročen s Frančiško Debeljak, je bil oče številnih otrok, ki je umrl leta 1911 za jetiko.

Na Volči sta »pri Jakelnu« zdravila »ta star in ta mlad«. JERNEJ ŠTRAVS je bil doma s Primorskega in se je priženil h Krekovim. Rojen je bil leta 1861, umrl je zaradi kapi leta 1914. »Ta mlad«, FRANC DEMŠAR, je bil zelo nesrečen človek. Doma v Lomeh nad Volčo, letnik 1882, se je poročil s Štravsovo hčerko Marijo, ki je umrla za jetiko, stara komaj 28 let. V drugo se je poročil z Marijo Šubic, ki je leta 1918 s 26 leti umrla zaradi španske bolezni. Dva otroka sta mu umrla zaradi jetike. Ni čudno, da je bil rak na želodcu vzrok njegove smrti v letu 1954. »Pri Jakelnovih« je veliko družinskih članov pomrlo zaradi jetike.

Jernej Štravs je zdravil živino in ljudi. Najbolj je bil znan po uravnavanju zlomljenih in izpahnenih udov. Poznali so ga od Škofje Loke do Gorenje vasi po uspešnem zdravljenju živine. Štravsov zet je zdravil samo živino. Za zdravljenje se je začel zanimati, ko je bil v prvi svetovni vojni pri saniteti.

V Todražu je zagovarjal kačji pik OŽBALT OLIVANI, v. Ožbaltov, rojen leta 1829. Poročil se je z domačinko Marijo Berčič. Umrl je leta 1918, v visoki starosti 89 let.

V Dolenji Dobravi je zagovarjala ljudi »ta stara Mrzlikarca«, Kržišnikova. Ko je zdaj že pokojnega cestarja Janeza Tavčarja, rojenega leta 1890, bolel zob, mu je zagovorila žemljo (»pri Mrzlikarju« je bila gostilna). Šla je v drugo sobo, da jo ni slišal, kaj je govorila. Ko je prišla nazaj, pa Tavčar ni hotel kupiti zagovorjene žemlje, tako se mu je vse zdelo trapasto. Umrla je pred drugo svetovno vojno zaradi kapi v starosti 70 let.

Pri BOGATAJEVIH, v. Žgajnarjevih, v Dolenji Dobravi sta zdravila živino oče in sin. Oče JANEZ je bil kmet, rojen leta 1870. Poročil se je leta 1895 in postal oče številne družine. Živino je hodil zdraviti daleč naokrog. Govorice so, da je zdravil tudi ljudi. Umrl je leta 1925.

Sin JOŽE, letnik 1902, je hodil v »Podkovsko šolo« v Ljubljani. Bil je izučen kovač, ki je tudi zobe ruval. Zdraviti se je učil iz knjig. Živinozdravnik v Gorenji

vasi ga je nekajkrat prijavil, ker so kmetje še vedno bolj zaupali »Žgajnarju«. Zdravil je razne obolezlosti pri živini in bil zelo uspešen. Pogosto so ga klicali, ko je krava težko teletila. Ker so mu delali sitnosti, ker je bil pri »ta belih«, je hiral in se vdajal pijači. Umrl je leta 1963. Pri »Žgajnarjevih« so imeli živinozdravniško orodje, ki je danes izgubljeno. Nekaj knjig, iz katerih sta se »Žgajnarja« učila, pa je še pri hiši.

V žirovskem območju je zagovarjal in živino zdravil LUKA KAVČIČ, v. Polankar. Rojen na Račevi leta 1864, se je s 23 leti poročil z Marjano Peternel. V zakonu se je rodilo 10 otrok, tudi dvojčka sta bila med njimi. Umrl je leta 1931. Kmetje so hodili k njemu na dom, pa tudi sam je hodil v bližnjo okolico; velikokrat so ga klicali v Žirovski Vrh. »Polankar« je košček kruha zagovoril, »panov«, in ga dal človeku ali bolni živini. Kruh, zavit v papir, je nosil vedno s seboj v torbi, kjer je imel tudi orodje. Gadu ali modrasu je jemal strup in dal baje živo kačo pod klobuk, ki ga je imel na glavi. Bil je močne, bolj majhne postave. Najpogosteje je zagovarjal kačji pik, črva na prstu in zobobol.

Za »Polankarjem« sta živino zdravila STARMANA, oče in sin. Oče JANEZ je bil rojen na Račevi (rojen 1874, umrl 1940), sin JANEZ pa leta 1905 v Stari vasi pri Žireh, kjer so živeli pri v. Kovač.

V Žireh je zlomljene in spahnjene ude naravnaval ANDREJ SOLETTI (rojen 1856, umrl 1925). Žirovec je zlomljeno roko ali nogo dal v deščice in ud trdno povil s platneno cunjo. Še bolj kot k njemu so Žirovci hodili na Volčo k Štravsu. Andrejček, kot so mu rekli, se je rad pohecal; ko je domačinu poravnal roko, je rekel, kdaj bo pa na vrsti nogca, ali pa obratno.

V Jarčji Dolini je zdravil živino MATIJA PETERNEL, v. Prvičan, ki se je rodil leta 1840 v Stari Oselici.

Padarica Ana Pintar, rojena Zgaga, p. d. Lešarca iz Železnikov s hčerko Jerico

ANA PINTAR, v. Lešarca, je bila padarica, ki je zdravila ljudi in živino. Ruvala je tudi zobe. Rojena je bila leta 1841 v Poreznu. Pri Zgagovih je bilo veliko otrok; Ana je bila desetnica. K sebi jo je vzel stric, duhovnik – dekan, ki je služboval v Cerknem ali v eni izmed okoliških župnij. Po zatrdilu njene vnukinje Ane Arnol jo je naučil pisati, brati in zdraviti. Bil pa je v Cerknem tudi duhovnik, njeni stari mami dobro znan, ki je zdravil z rožami. Poročila se je leta 1872 z Gregorjem Pintarjem, v. Lešarjem, iz Pozirnega in domače ime obdržala tudi v Železnikih. »Ta mlada« sta nekaj časa živela v Pozirnu, potem pa sta šla v Šmartno pri Kranju, kjer je bil Gregor vozar. Imel je tri parizarje, vozil je v Postojno, kjer mu je »fura« trikrat zmrznila. To je bil tudi vzrok za preselitev na Studeno, kjer sta gostovala v dveh hišah. Tu so se rodili trije otroci (l. 1876, 1878 in 1880). Tedaj je Gregor šel za delom v »bosanske šume« in za njim se je izgubila vsaka sled. Ana se je z otroki preselila na Češnjico k v. Pintarju, kjer so gostovali v kamri. Ljudje vedo povedati, da so tako lepo prepevali, da so jih večkrat hodili poslušat. Železnikarja, fužinar Johan Globočnik in takratni župan in mesar Košmelj, v. Pobč, sta kupila hišo v Železnikih številka 2, ko je umrl v. Premehk in jo ponudila v odkup Ani, da bi jo spravila v Železnike, ker je znala dobro zdraviti. Vnukinja trdi, da je Ana z otroki prišla v Železnike leta 1890, toda v zlati knjigi železnikarske šole je v letu 1893 vpisano bivališče Aničine hčere Jerice, Češnjica. Ana je umrla v Železnikih leta 1913 za pljučnico.

Ana je bila verna, poštena in je svoje padarske sposobnosti pripisovala Bogu. Rekla je: »Besedo na dlan, potem jo ven vrž.« Preden je šla kam zdraviti, je vedno z golimi koleno pokleknila na zemljo in prosila Boga za pomoč. S seboj je vedno nosila torbo, ki je bila že vsa »špehnata«. V njej je imela kačjo in ježevo kožo za kadilo. V kadilo je dala vedno pet do sedem reči. Poleg obeh kož, še pajčevino izpod kapi, cukar... Na Češnjici je zdravila »pri ta stari Turkovci« (Lotrič). Dr. Hirsche jo je zaradi mazaštva dal zapreti za 24 ur. Za »flajštre« je uporabljala črno in rumeno »žavbo«; žal sestavine vnukinji niso poznane. Vnukinja se spominja, da je »mama« ozdravila zlomljeno nogo »Ambrušcovi« kobili z Rudnega. Nogo je namazala s staro svinjsko mastjo ali lisičjo, na namazano mesto je dala sprano platneno cunjo in obložila nogo s smrekovim ali borovim lubjem in jo trdno povezala s svileni nitjo. Poravnala je izpahnjeno ramo »Tabrovcovi« z Rudnega tako, da je z vso močjo udarila s kratkim plohom po rami. Za zdravljenje je dobila plačilo v denarju ali v naturalijah. Bila je zelo varčna. Svoje otroke je le dvakrat na leto – na pustni večer in ob semnju – peljala v gostilno.

JANEZA WEBRA (rojen leta 1869), v. Mihca, v Selcih je naučila zdraviti živino. Sicer pa sta oba zahajala k selškemu župniku Ivanu Sušniku po nasvete. »Lešarca« se je s Sušnikom dobro razumela. Sušnik ji je dajal kapljice za trganje po ušesih, »ošenskov ole«, ki ga je sam naredil.

Tudi Anina hči JERICA, poročena KRŽIŠNIK, (rojena 1880, umrla 1941) je znala zdraviti. Nabirala je tudi zelišča. Z družino je živela pri materi v Železnikih.

V Železnikih je bila zelo znana »Štimcova žavba«. Železnikarji so jo uporabljali za rane, otekline, za zanohtnico, žulje in celo za garje. Bila je rumene barve in je lepo dišala. Smrekova smola, kafra in mozeg so bile gotovo v »žavbi«; nobeden od informatorjev pa ne ve, katero zališče je bilo v njej.

JANEZ PETRAČ, v. Štimovc, je nabiral zelišča in sam kuhal »žavbo«. O receptu je bil zelo skrivnosten in ga ni hotel povedati. Rojen je bil leta 1855 v Železnikih. Bil je žagar na Egrovi žagi. Umrl je v 84. letu starosti.

Nabirala zelišča in delala »žavbo« pa je tudi v. Glavanova Tona – ANTONIJA VRHUNC, poročena DOLENC (rojena 1883, umrla 1976). Njena mati Marija je bila okrajna babica. Marijin mož je bil oskrbnik na Egrovi žagi. Glede na govorice, naj bi bila »žavba« »Glavanove« Tone podobna ali ista kot »Štimcova«, lahko domnevamo, da je morda Petrač le zaupal recept Toninemu očetu, saj sta skupaj delala na žagi. Železnikarji so po »žavbo« hodili k obema – »Štimovcu in Glavanovi«.

V Železnikih je zdravil živino JOŽEF FLANDER, v. Gašperin. Po poklicu je bil kovač (rojen 1871, umrl 1949). »Jožk« je zdravil zlasti konje. Ranjena mesta je namazal s kolomazom, šmirom.

V Martinj Vrhju je zdravil ljudi in živino ter zagovarjal FRANC DEBELJAK, v. pri Tonetu. Bil je premožen, ljudje so ga »žicali« za denar, tega se je naveličal, pa so ljudje menili, da je ohol in skop in mu rekli »pri ta pustem«. Veliko je bral, med drugim tudi Šembiljine bukve in Kolomonov žegen. Bil je velik prijatelj dr. Ivana Tavčarja. Zelo znan je bil po »flajštarih«. Svoji hčeri Ivani, ki se je poročila k v. Bitenc z Martinjvrharjem Matevžem Benedičičem, je zagovoril opekline na nogi. Tudi »ječmen je požel« in pljunil čez glavo. Rodil se je leta 1842, poročil leta 1874 z Marijo Mesec in umrl leta 1931.

V Martinj Vrhju pri v. Vancarju je zdravil živino in zagovarjal PETER MARKELJ (rojen 1896, umrl 1962).

V Selcih je v letih 1881 do 1894 služboval duhovnik IVAN SUŠNIK. Rojen je bil leta 1854 v ugledni meščanski družini v Škofji Loki. Župnik Sušnik se je zelo veliko posvečal tudi študiju zdravilstva. Ob nedeljah in praznikih so k njemu prihajali farani, pa tudi iz sosednjih župnij in mu pripovedovali o svojih boleznih in težavah. Dal jim je zdravila in nasvete. Neko noč so se v Selcih stegli fantje in so enemu odsekali nos, da je le malo visel na koži. Ker je bil za ranjenega zdravnik v Loki predaletč, so ga peljali v župnišče. Župnik se je lotil operacije, prišil proč viseči nos in rešil fanta grde nakaze. »Kronbirtov« Ivan je umrl leta 1942 v Ljubljani.

Na Mlaki je zdravil živino in zagovarjal ANTON KOKELJ, v. Jejlar. Rodil se je leta 1863 hišarju Jakobu in Heleni, rojeni Kavčič. Štiriintridesetleten se je poročil z Lucijo Jelovčan. Umrl je leta 1937 zaradi naduhe. Pri hiši so imeli bukve, tiskane v »ta star šrift«, v kateri so bili zagovori, pa kako se mora iti v ris, rokopišne »arčnijske« bukve in Šembiljske prerokbe. Žal, so vse to med drugo svetovno vojno pobrali Nemci. Antonov mlajši brat Jože, ki je z družino živel na Mlaki pri v. Buhu je bratove zagovore prepisal, vendar bolj knjižno pravilno. To so zagovori za kri vstaviti, za oči, za božjast, za prisad, za bramor, za ušen, za strup zagovoriti.

Za prisad in za kri vstavt: Trikrat s sapo križ naredit. Glih tako more jenjat kakor je Jezus Kristus na svetim križu martra trpel in umrl, pridite na pomoč vse tri Božje osebe, Bog oče, Sin, sveti Duh, Marija, preljuba gospa presvetiga Jezusoviga serca, prosi za nas Boga. Tri očenaše zmolit.

Za božjast: Ti si človek dol pokleknit. Tri očenaše zmolit. V imenu svetiga Valentina pa tistega ime, katerimu se zagovarja. Božjast jest tebe zagovorim v imenu svetiga Valentina, kateri ti si z mraza peršu pa ti zapovem da moraš iti na vodo nazaj.

Za prisad: Prisad jest karšen človek te panam v imenu božjem poberi se od tega mesa in od teh kosti. Trikrat zgovoriti in pa plunit.

Jejlar je zagovarjal ljudi in živino. Bral je zagovore iz bukev, pa je pomagalo. Pri zdravljenju živine, zlasti ko je krava telila, ni veljal za dobrega; ljudje so

ga poklicali le prvič, potem ne več. Sta pa skupaj s »Kočarjem« iz Dolenčic kupovala teloh za zdravljenje živine.

Drugi Mlačan, ki je zagovarjal, je bil VALENTIN AŽBE, v. Pompež. Rojen je bil leta 1852, staršema Valentinu in Uršuli. Poročil se je dvakrat. Leto dni po smrti žene Ludovike Verček, se je v drugo poročil z Javorčanko Marjano Kumer, ki je baje bila pred poroko kuharica v farovžu. V obeh zakonih so bili rojeni otroci.

V terenskih zapiskih loškega rojaka prof. Dolenca je prav lušten podatek o »ta starem Pompežu.« »Pompež« je mislil, da je zagovarjanje greh, pa je pri spovedi povedal. »Fajmošter« mu je prepovedal zagovarjati. Ko pa je »fajmoštru« krava zbolela, ga je poklical, naj pride zagovarjat. »Pompež« ni hotel, pa mu je župnik sporočil, naj kar pride in naredi kar zna, saj tudi on pri maši skoraj isto moli.

ANTON KOŠENINA, v. Hribčkar, iz Puštalaja je bil prvorojenec Jurija in Elizabete, rojene Walter. Rodil se je leta 1799 v Karlovcu (številka 35), takratnem predmestju Škofje Loke, ki je bilo dekliško bivališče njegove matere. Kmalu po rojstvu je živel s starši v Puštalu (številka 27) v baronovi bajti. Tu so se zakoncema narodili še ostali otroci. Korenine Antonovega rodu izvirajo iz Godešiča, vendar že njegove stare starše s potomstvom najdemo v Puštalu.

Anton, mežnar in ranocelnik, je imel dosti pisano življenje. Bil je dvakrat poročen in je s svojo številno družino, v kateri so bili tudi nezakonski otroci njegovih hčera, gostoval kar na treh hišnih številkah v Puštalu. Leta 1828 se je poročil s Terezijo Robida, ki se je rodila in živela kot gостаška hči v Puštalu (številka 12) v mežnariji na Hribcu. V zakonu se jima je rodilo pet hčera in kot zadnji otrok, leta 1838 rojeni, sin Andrej. Vsi otroci so bili rojeni v baronovi bajti, kjer sta živela tudi Antonova starša. V poznejših letih so gostovali v Puštalu pri v. Jakc (številka 50). Leta 1859 pa jih že najdemo v Puštalu (številka 12) v mežnariji. V drugo se je Anton poročil leta 1870, le tri mesece po smrti svoje žene Roze, z dvainpetdesetletno vdovo Apolonijo Černe, rojeno Dolničar, iz Dobrove pri Ljubljani. Umrl je v mežnariji na Hribcu leta 1881 v 82. letu starosti.

Ljudsko zdravilski rokopolis iz leta 1830. Pre-pisal od Pavleta Lipiča – Anton Košenina iz Puštala. Ilustrirana stran drugega dela bukev o drevesih

Ljudje so ga zelo spoštovali, ker je bil resnega in pametnega govorjenja. Rekli so mu »Hribčkar«; še pogostejše pa »ha Tone«. Tone je imel navado, da je pred imeni, zlasti pri rožah, vzkliknil »ha«. Bil je srednje velike in debelušne postave, širokih ramen in obraza, brkat in »nobel« obnašanja. Hodil je zelo vzravnano. Očala je začel nositi šele v visoki starosti. Doma je imel na glavi kapo z velikim cofom, ki mu je opletal do oči. Za kapo si je zataknil cvetove encijana, rabarbare, borove vršičke in še druga zelišča. Kadil je fajfo z dolgim »rorom«, pa tudi cigare. V mesto je šel vedno lepše oblečen, vendar ne gosposko. Že, ko je njegova žena Reza zbolela, je v mežnarijo prihajala njegova bodoča izvoljenka Polona, ki mu je iz Ljubljane prinašala razne stekleničke in zdravila. To, svojo drugo ženo, ki je bila devetnajst let mlajša od njega, je vsako nedeljo po zgodnji jutranji maši peljal na »fruštek« v gostilno »h Kernu« na Mestnem trgu.

Na Hribcu je v bližini hiše imel utico, v kateri je mešal razna zdravila. K njemu so hodili od blizu in daleč. Tudi po petnajst do štirideset ljudi je dnevno sprejel. Družina je dobro živela, ničesar jim ni manjkalo, saj je vsakemu obiskovalcu zaračunal po 15 krajcarjev. Bolezen je ugotavljal po seču, ki so mu ga prinesli v steklenici. Najbolj ga je ujezilo, ko so mu nekoč iz Gamelnj prinesli kozjo scavnico, ki jo je takoj prepoznal. Predpisoval je domača zdravila: belo meto, ajbiš, žajbelj, meliso, volčji jezik, kamilice. Zelo pa je imel v čislih kordobenedikto. Rože je rad imenoval po latinsko. Ponavadi je svetoval po pet rož in imel navado reči: »Ne vem, če bo pomagalo, priporočite se sv. Kozmi in Damijanu.« Za vsako notranjo bolezen pa je rad svetoval obkladke iz poparjenih ovsenih plev, ki so jih polagali na boleča mesta. Odraslim so jih poparili s kisom, otrokom pa z mlekom.

Pri »ha Tonetu« je med leti 1867–1870 služil takrat osemletni Peter Štajer, v. Jakc, iz Puštala, ki je bil nečak Tonetovega zeta Franca Štajerja. Peter je hodil večkrat po zdravila v lekarno. V lekarno je nosil vedno star recept, ki se je še komaj skupaj držal. Tone mu je vedno zabičeval, da ne sme recepta nikomur pokazati, zato naj počaka, da bo zadnji prišel na vrsto.

Loški zdravniki, zlasti dr. Grbec, so ga gledali po strani in obdolževali, da daje napačna zdravila. Nečak Franca Štajerja (rojen leta 1873) je trdil, da je Toneta naučila zdraviti neka ženska, vendar ni vedel, odkod naj bi bila. Anton Košenina je imel lepo pisano slovensko zdravniško knjigo, ki jo je podedovala hči Katarina. Katra jo je darovala Puštalki Heleni Sever (rojena 1868, umrla 1921), ki je bila potovka v Ljubljani. Njeno sorodstvo o tej bukvi ne ve nič.

Od Tonetovih otrok je zdravila ljudi le hčerka KATARINA (rojena 1832, umrla 1904). Katra je bila podobna očetu. Srednje postave, z lepimi črnimi, »debelimi« očmi. Leta 1861 se je poročila s Puštalcem Francem Štajerjem. Otrok v zakonu ni bilo. Imela pa je Katra nezakonskega sina Luka, rojenega leta 1853, ki se je izučil za mizarja in komaj dvaintridesleten utonil na Hrvaškem. Večino svojega življenja je »ha Katra« preživela pri očetu, ko je postala vdova pa pri v. Urmoharju v Puštalu (številka 14), kjer je tudi umrla zadeta od srčne kapi. Pri zdravljenju je uporabljala očetovo knjigo. Iz bukve ji je nekdo iztrgal dva važna lista. Cenila je rman, »popelne« in »tobakov papir«. Za revmatizem je svetovala: »Za en groš beneške žajfe in 1/4 tropinovca zmešati, zavreti in namazati.«

Na T r a t i pri Škofji Loki je zagovarjal LUKA BOZOVIČAR, v. Lovrin, ki se je rodil istotam leta 1870. V zakonu ni bilo otrok. »Lukc« je zagovarjal (ušen, zobobol) pred prvo svetovno vojno in po njej. Imel je bukve, vendar jih ni hotel nikomur pokazati in ne pripovedovati o zagovarjanju. K njemu so zahajali domačini in iz okoliških vasi. Sam ni hodil okrog zagovarjat. Nabiral je tudi zelišča in nekoliko zdravil ljudi.

»Nožička na vzmet« za puščanje krvi (Loški muzej, Škofja Loka)

Na S u h i je živel JOŽE HAFNER, v. Kos, ki je zdravil konje. Rojen je bil leta 1871 v Škofji Loki na Mestnem trgu in umrl leta 1958 kot hišar in ljudski živinozdravnik.

Hafner je služil za hlapca v Bukovem Vrhu in Lovskem Brdu ter v Ljubljani pod Rožnikom. Potem je bil kočijaž na Reki. Že poročen z Nežo Železnikar se je vrnil v Loko, na Štemarje, kjer je imel konja. Na Godešiču je prevzel v najem Tomaževcov grunt in imel že dva para konj. Najemnik grunta je bil tudi v Ševljah, nato pa se je s številno družino ustalil na Suhi. Tu je imel dva težka konja. Kmetoval je in »fural« les, največ po Poljanskem. Po konje za prodajo je hodil tudi na Hrvaško. Iz Suhe se je na starost preselil v Hafnerjevo naselje, kjer je umrl zaradi zlomljene roke, pljučnice in paralize srca.

Hodil je tudi v okoliške hribe konjem kri puščat. Konju je zavezal »špago« okrog vratu, mu prerezal žilo na vratu z nožem, »sekalom na feder« in »špago« odvezal. Nabiral je tudi zelišča za konje, zlasti vratič. Usluge je zaračunaval.

Da so za Kamnitnikom poleg konjederstva tudi zdravili ljudi že sredi 19. stoletja, nam dokazuje dnevnik Ločana Gašperina, ki je 28. vinotoka 1864 zapisal: ... »Mene pa še živo spomina čas pred 11 letmi, ko sim se na današnji dan pelal iz mojim bolnim prejatlam Francetam Bogatajam za Klanc h konjederki, da bi ga ozdravlja, al zastonj, v dveh mesecih ga je nemila smert pokosila v 16 let starosti...« Torej je že leta 1853 bila za Kamnitnikom konjederka, ki je tudi »arcnovala«.

Tudi loški rojak, pisatelj Jan Plestenjak (rojen 1899, umrl 1947), ki je rad pisal o domačih in rojakih iz okolice Škofje Loke, omenja v svojih delih »Ratink« (roman o njegovem očetu) in »Bajtarji« konjederko za Kamnitnikom, ki je tudi zdravila.

... »O, zaradi doktorja si pa ne belite glave. Če ni prav zelo hudo in če koga že smrt ne stiska za vrat, tedaj se ga kar ognite in naravnost h konjederki za Kamnitnikom. To vam je baba za pet doktorjev, tako vam povem...«

... »Reza se je tisti dan zamudila v Loki, posebej pa še za Kamnitnikom pri konjederki, ki ji je varila zdravila za bolno mater. Zelišč in mešanic ni bilo ne konca ne kraja...«

Za Kamnitnikom, na Suhi (številka 34), v Premčk, so bili konjederci in zdravilci. Zanimajo nas družine KAŠMAN, KRALJ in VAŠ, ki so v različnih časovnih obdobjih živele v tej hiši, ki so ji Ločani rekli kar »pri šintarju«.

Marjeta (rojena 1851, umrla 1906), hči kajzarja Jakoba Kašmana, se je leta 1887 poročila z JANEZOM KRALJEM, leto dni mlajšim ženinom, ki je bil rojen na Drenovem Griču pri Vrhniku. Kralj izhaja iz hiše, kjer so se zvrstile generacije znanih in uspešnih zdravilcev (I. Kralj, II. Stanonik, III. Sedej) in še do danes niso prenehale s svojo zdravilsko dejavnostjo. Da so tudi Ločani hodili k njim, razberemo iz Gašperinovega dnevnika, ki piše o svojem prijatelju, ki je zbolel za bramorico in je šel on z njim ... »bliz Verhenke, kse je šel arcnovat«... Kralj je postal lastnik hiše na Suhi – Marjetina starša sta bila že pokojna. V letu 1890, ki je tudi leto njegove smrti, ga omenjajo v poročilih kot konjederca.

Opirajoč se na leto 1853, lahko domnevamo, da je bila morda konjederka in zdravilka Marjetina mati MINA, rojena Gaber (rojena 1817, umrla 1887), doma iz Stare Loke, kajti na Suhi (številka 34) živita le Marjetina starša s številnimi otroki, dočim sta Jakobova starša že zdavnaj pokojna. Marjetina poroka s Kraljem – mladoporočenca nista bila mlada – da slutiti o morda že poprejšnji povezavi Marjetnih staršev z Drenovim Gričem. Tudi nekateri ustmeni podatki o starejšem zdravljenju za Kamnitnikom nakazujejo na staro žensko med leti 1880–1885.

Minina hči MARJETA z otroki ni imela sreče. Trije otroci, ki jih je rodila pred zakonom, so kmalu po rojstvu umrli in tudi v zakonu je bil edini otrok mrtvorjenec. O Mariji kot domnevni zdravilki se opiramo na ustmene podatke in Plestenjakov roman o njegovem očetu. Verjetno se je Marjeta po moževi smrti ukvarjala s konjederstvom (arhivska dokumentacija, da od leta 1890 odstranjujejo poginulo živino konjederci), saj so Vaševi prišli za Kamnitnik šele v začetku 20. stoletja, Marjeta pa je očitno sama živela v hiši, saj so se njeni bratje in sestre raztepli po raznih krajih. Marjetina brata Franc in Lorenc, nekaj let starejša od sestre, sta bila lovca. Marjeta je umrla v ljubljanski bolnišnici.

Po letu 1900, gotovo pa leta 1908 Vaševi (Wasch) že prebivajo na Suhi (številka 34). Prišli so iz Trbovelj, kjer so se rojevali otroci. Oče JAKOB je bil rojen v Gotovljah na Štajerskem in umrl leta 1908 na Suhi. Mati MARIJA, rojena Permoster, dve leti mlajša od moža, je bila doma iz Šempetra v Savinjski dolini. Poročila sta se leta 1883 in prvorojenec Rudolf je bil še istega leta rojen v Trbovljah. Jakob Vaš je opravljal konjačijo do svoje smrti. Potem jo je prevzela njegova žena Marija, ki jo je na starost prepustila svoji hčerki ANGELI, rojeni leta 1893, ki je v Statusu animarum zapisana kot posestnica in konjederka.

V dokumentih je leta 1913 omenjena konjederka Marija Vaš na Suhi, ki ima na skrbi lovljenje, odvažanje, pokončevanje in pokopavanje psov in mačk. Leta 1931 je konjačica M. V. dobila od Sreskega načelstva nagrado 8.000 din. Leta 1934 je govora o njenem okolišu, ki se razteza na vse občine škofjeloškega sodnega okraja in na občine Stražišče in Sv. Jošt iz kranjskega sodnega okraja. Plača konjačice za 1933/34 je 7.200 din, za leto 1933 pa ji pripada še posebna nagrada, dogovorjena med občino in konjači. Leta 1936 se lastnica konjačije pritožuje, da posestniki, katerim je poginila živina, ne oddajajo mrhovine konjaču, temveč jo sami zakopavajo. V bodoče za odvoz in pokop velikih živali (konj in goved) ne bo zaračunavala ničesar v denarju, za male živali (prašiče, pse) pa po konjaški tarifi.

Lekarniška lončka in merice (Loški muzej,
Škofja Loka)

Z ugotavljanjem bolezni iz vode sta zdravili mati Marija in kasneje hči Angela. Nabirali sta zelišča. Ločani ju imajo še živo v spominu, saj so jima šestokrat nosili vodo in dobili razne čaje in za okaditev »drobir«, ki je lepo dišal. Rekli so jima »šintarci«. Omenjajo tudi dekleta, ki so bile zale in zelo »zrihtane«, kot mestne. Marijina hči Antonija se je leta 1920 poročila s Tomažem Šošterjem, sodnim slugom v Škofji Loki, kasneje se je odselila v Francijo; sin Henrik se je leta 1919 poročil s Katarino Masterl iz Crngroba in komaj trideset let star umrl. Verjetno sta z materjo živeli samska Marija in Angela, ki je bila dvakrat poročena, in so se v letih 1938/1939 preselile v Belo krajino.

Omenimo še staro mamo današnjega zdravilca in bioenergetika STANETA OBLAKA, v. Poličarja, iz P u š t a l a. Starejši puštalski informatorji so imeli o njej in župniku Juriju Humru veliko povedati; da je bila kuharica pri župniku, da jo je on naučil zdraviti in ji podaril »arčnijske« bukve, da je bila v sorodstvu s slavnimi loškimi Grbci, da je delala razne »žavbe« in zdravila ljudi. V raznih revijah in reklamah za »Poličarjevo« mazilo se pojavlja kot Marjana Gerbec-Hafner.

Žal vnuk Stane ne ve, kje naj bi se stara mama naučila zdravljenja, pripisuje pa ji izredne bioenergetske sposobnosti, izreden posluh za zdravilne rastline, ki jih je nabirala, sušila v retah, dajala v vrečke in jih obešala v shrambi pod strop ter delala razne »žavbe«. Mnoge njene sposobnosti je podedovala tudi Stanetova mati Ana. Bila je odlična zeliščarica in njene »žavbe« so mnogim koristile. Marjanina vnukinja Rosina pa zatrjuje, da je bilo pri hiši – kot tudi drugod – vedno lilijino in šentjanževo olje in da je stara mama poznala nekaj zdravilnih zelišč. Da pa bi imela v sebi toliko energije in da bi zdravila, to ne drži. Tudi njena hči Ana – Stanetova in Rosinina mati – je uporabljala obe olji, »žavb« pa ni delala. Meni pa, da je njen brat Stane izpopolnil recepta teh dveh olj in tako danes prodaja znano mazilo iz ognjiča, ki pomaga ali naj bi pomagalo za razne bolezni. Sedaj izgubljena rokopisna knjiga, ki jo je imela stara mama, pa izvira iz Štajerske.

MARJANA se je rodila leta 1866 v Stari Oselici novohišarju Francu Štucinu in Elizabeti Peternel. Po domače se je reklo »pri Bizjak«; imeli so mlin. V Škofjo Loko je Marjana prišla leta 1891 in se leta 1896 poročila z vdovcem Gregorjem Hafnerjem in v drugo leta 1903 z Istranom Karlom Grbacem, ki ga je spoznala v

Župnik Jurij Humar, »čudodelnik s Primsko-vega«, ki je služboval v Stari Oselici v letih 1857–1862

moževi gostilni, v takratnem Kapucinskem predmestju (v. Ničon, kasneje Jaklič). Grbac je kmalu po poroki odšel v Ameriko, odkoder se ni vrnil; bil pogrešan. Marjana se je pred drugo svetovno vojno preselila k hčerki Ani v Puštal, ki je bila poročena s tesarjem Lovrom Oblakom. Tu je živela do svoje smrti v letu 1953.

JURIJ HUMAR pa je bil župnik v Stari Oselici od avgusta 1857 do oktobra 1862. Rojen je bil leta 1819 v Vodica pri Mekinjah in umrl leta 1890 v Primskovem na Dolenjskem. Ljudje so ga imeli za čudodelnika, ker niso poznali njegovih naravnih moči. Zdravil je ljudi in živino z magnetizmom. Kruh ali papirnat odrezek je blagoslovil in magnetiziral. K njemu so hodili bolniki – med njimi odličniki – s Kranjske, Primorske, Koroške, Štajerske, Bavarske in Avstrije, da jih ozdravi. Vedno je nosil platneno obleko pobarvano z domačim barvilom. Spal je na slamnjači in se odeva s platneno rjuho.

Poleg že omenjenih so zdravili živino in zagovarjali v svojih vaseh manj znani, starejši možaki in ženske. Na Jarčem Brdu je zagovarjal MATEVŽ DEBELJAK, v. Podmlačan, (rojen 1875, umrl 1962). Zagovoril je kačji pik, prisad in pri govedu bramorje. Zagovarjati ga je naučil oče Matevž, ki se je rodil leta 1842. Kačji pik je zagovarjal v. Presečnikov JAKA ob koncu 19. stoletja in v začetku 20. stoletja. Bil je hlapec pri Trobčevih na Ožboltu nad Zmincem. Doma je bil z Boženske grape v Polhovem Gradcu. V Davčista pred prvo svetovno vojno in po njej zdravila živino LAHAJNERJA, oče in sin. V Dražgošah je bil dober za zdravljenje konj posestnik GREGOR ŠMID, v. Bešter, po prvi svetovni vojni. V Javorjah je zdravil živino po prvi svetovni vojni »ta star Hribovc« (Košir), ki je umrl po drugi svetovni vojni. V Virmašah – med obema vojnama – je zdravil živino JANEZ COF, v. Keklov, zlasti so ga klicali, če je krava težko strila. Ljudje so rekli: »Krava sturja, pejmo u štala.« In še in še bi lahko naštevati.

Kuga; kolera. Kugo je spremljala vojska in lakota. Zelo je pustošila, pobrala je cele družine. Ljudje so jo imeli za kazen božjo. Imenovali so jo črna smrt, tudi ogrska mrzlica, odkoder je prišla v prvi polovici 14. stoletja. V želodcu je prišlo do hudih krčev, bodenja v prsih, po telesu so nastale bule s krvavečimi pikami. Truplo je počrnelo in zelo smrdelo. Polili so ga z apeno vodo. Ljudje so se skušali kuge obvarovati z okajevanjem brinjevih vej in z zarotitvami. Od druge polovice 19. stoletja v Sloveniji ni bilo več epidemije kug. Kolera je razsajala v 18. in prvi polovici 19. stoletja. Novice v letih 1849 in 1855 seznanjajo ljudi s kugo – kolero takole: *Kolera je kuga, ki jo spremlja slabost, driska, bruhanje, hudi krči v nogah in rokah. Na noge polagati vroče cegle ali prstene flaše s kropom nalite, na trebuh tople rene ali gorke rute. Zmerno uživanje žganih pijač, zdravilo led in mrzla voda, pitje kamiličnega, melisnega, metinega ali lipovega čaja ter uživanje čiste ali prežgane župe.*

Valvasor omenja, da je v Loki razsajala kuga leta 1582. V Železnike je leta 1680 prišel ukaz nadrudniškega sodnika Erberga, naj se vse pustne veselice ustavijo zaradi razsajajoče kuge, »da se bo jeza božja, čimprej umirila«. Leta 1836 je v Železnikih omenjena kolera, ki je pobrala 127 ljudi.

V kroniki selške župnije je zapisano, da je v mrliški matici prvič omenjena kolera leta 1855. Tega leta so se vrstile maše za Dolenjo vas, Podblico in Sv. Tomaž, da bi jih Bog obvaroval kolere. V kroniki je tudi zapisano, da je bila kolera že leta 1836, vendar označena za grižo, ki je pobrala devetnajst otrok in štiri odrasle. Izbruhnila je v Smolevi.

Lučinska župnijska kronika poroča, da se kolera ni zanesla v lučenske hribe in da za kolero menda tu ni nihče umrl.

V loškem »Zgodovinskem arhivu« v dokumentaciji zdravstvenih zadev je omenjena kolera v Škofji Loki in okolici leta 1884, 1887, 1893 in 1896. Iz dokumentov naj omenimo nekaj navodil – ukazov: »Kužni mrlič se ne smejo položiti na oder. Mrliča je treba brez sprevoda prenesti v mrtvašnico. Znaki kolere: bljuvanje, driska, krči, zlasti v mečah. Konci prstov in ustnice postanejo plavi, glas hripav in zamolkel. Telo poviti v gorke rute, čez trebuh gorke obkladke, k nogam pogreto opeko. Uživati: prekuhano mleko, čaj z mlekom, čaj ali mleko s konjakom, kuhano vino, ovseni sok in dosti vode. V stranišča in gnojnice potresti lizol. Za razkuževanje: dve žlici lizola na liter vode; za namakanje umazanega perila: tri žlice na liter vode.

Najuspešnejše zdravilo za obvarovanje pred kugo – kolero je bila snažnost in zmernost. Najbolje pa sprejet recept »šnops je dober za kolero«. Šestinosemdesetletna Tonka Ramovš iz Železnikov se spominja iz pripovedovanja svoje matere, da je materin praded, ko je zbolel za kolero, sirotko pil, pa je ozdravel.

Levičnik v Novicah leta 1858 za Železnike poroča, da niso preveč zdravi in da je okrog binkošti razsajala čudna bolezen – neka zmes koz in vročice. Segala je večinoma po mladih, slednjega, ki ga je napadla, ga je tudi položila na mrtvaški oder. Pozneje je bolezen prenehala.

Griža. Oboleli za grižo so imeli hude bolečine v črevesju, tresla jih je mrzlica, dobili so visoko temperaturo. Blato je postalo sluzasto, gnojno in pogosto krvavo. Bolnika so silili, naj pije žganje. Na Loškem je bilo dosti smrtnih primerov ob koncu 18. stoletja, v prvi polovici 19. stoletja in med prvo svetovno vojno in po njej. Med umrlimi je bilo največ otrok. Za primer vzamemo gorenjevaško območje,

kjer je griža leta 1797 pobrala petnajst otrok, od srede avgusta do srede oktobra leta 1826 je umrlo trinajst otrok in leta 1831 dvaindvajset otrok. V selški župniji je griža pustošila v letih 1816, 1828, 1830, 1837, 1852, 1858 in 1871. Pojavila se je spet 1920 in v hujši obliki 1921, ko je umrlo trideset otrok. Levičnik v Novicah leta 1858: *»Zdaj že dva meseca v Železnikih griža med odraslimi in mladino gospodari in marsikdo je smrten plen«*.

V Stari Loki in okolici je leta 1870 zbolelo veliko ljudi za grižo. Uživali so ricinusovo olje, laneno seme ali bučne peške, kuhane na mleku, in ajbišev čaj.

Dražgošanka pravi, da je bila pri njih huda griža leta 1920. Veliko jih je pobrala. Pili so čaj iz ingverja.

Sicer pa so na Loškem oboleli za grižo najpogosteje pili »šnops«, ali suhe borovnice, namočene v »šnopsu«, ki so jih vrgli v krop; dober je bil čaj iz borovničevega listja; prežvekovali so suhe borovnice. Mnogi so uživali »meden šnopsov krop«. Grižo so odpravljali z »roženkravtom« kuhanim na mleku, ali pa so pelin zavreli na vodi in pili po požirkih. Zoper grižo je pomagalo bezgovo cvetje, »ta mal rigelc« in črne jagode. Grižev je jedel stolčene suhe hruške ali suhe češnje s peškami vred, vmes so zamešali kumino. Bolezen so zdravili z majaronovim semenom, skuhanim na vodi, ali z ocvrtim jajcem, v katerega so stresli veliko majarona. Ležanje na suhem in čista juha sta pripomogla k ozdravitvi.

V strahu, da se jih ne bi prijela bolezen, ko so imeli opravka z bolnikom, so pili brinovec, žvečili brinove jagode; vsak dan so se mazali pod nosom z brinovim oljem. Bolniku so sobo okajevali z brinovimi vejami.

V eni izmed ljudsko medicinskih rokopisov je naslednje priporočilo: *»Pest svežega pelina se stolče in namoči v fraklju žganja. Zamašeno steklenico se postavi za osem dni na sonce. Za odraslega zadostuje ena žlica, za oslabele in stare ljudi pol žlice na dan.«*

Koze. Za kozami so zbolevali predvsem otroci, veliko jih je umrlo. Otroci so dobili četrtri ali peti dan po prsih in obrazu rdeče pike, ki so se sedmi ali osmi dan ognjile in po enajstih dneh posušile. Vse življenje so bili kozavi po obrazu.

V župnijskih kronikah, raznih dokumentih in časopisih je nekaj podatkov, v katerih letih so koze najbolj razsajale.

V selški župniji so se koze najbolj pojavile v letih 1801, 1882, 1889 in 1915. Leta 1915 je v Dolenji vasi za kozami umrl tri tedne star dojenček. Verjetno jih je našel od vojaka, ki je bil za vratarja v ljubljanski bolnici. Več vaščanov, ki so šli kropit otroka, je zbolelo za kozami. V sveti veri, da se jih koze ne bodo prijele, če bodo pili »šnops«, so bili ljudje na pogrebu nekega domačina pošteno okajeni. Ljudje so se bolj doma držali, ker so se bali, da se bodo nalezli. Zdravnik je cepil po vaseh. Orožniki so vsako jutro stražili nekatere vasi. Najbolj prizadeti sta bili Dolenja vas in Bukovica, saj vaščani niso smeli iz vasi po opravkih. O božiču je bolezen prenehala in vasi so spet odprli.

V gorenjevaškem območju so koze leta 1794 v Gorenji vasi in bližnji okolici pomorile 31 otrok. Najmlajši je bil star tri tedne, najstarejši trinajst let. Največ otrok je bilo starih okrog dveh let. Veliko otrok je umrlo leta 1801. Leta 1812 so izbruhnile koze, pomešane z grižo, v Žirovskem Vrhu Sv. Urbana in se širile po ostalem območju. Leta 1836 je bilo le nekaj primerov koz, leta 1874 jih je umrlo štirinajst za kozami, med njimi tudi nekaj starih čez petdeset let.

V Javorjah so izbruhnile koze med otroci v letu 1879. V lučinski fari so koze pri otrocih razsajale v letih 1872–1880. Pobrale so veliko otrok. Zanesel jih je baje

Apoteka. (Adeliches Landleben. Herren von Hohberg. I. Theil. Nürnberg 1716)

vojak. V Železnikih so v letih 1825, 1832, 1834 in 1838 razsajale otroške epidemije, predvsem koze.

V soriški fari so ljudje spomladi in pozimi leta 1872 za kozami bolehal in umrli. Župnik Jože Boncelj je farane nagovarjal, naj se za koze cepijo. Med otroci so zelo razsajel koze v letu 1878.

Za Škofjo Loko razberemo iz Gašperinovega dnevnika, da so v letu 1862 koze tako zelo razsajale, da so marsikaterega v zemljo spravile. V obvestilu za Škofjo Loko leta 1905 glede cepljenja koz so ukazali, da morajo otroci tisto jutro imeti obe roki do ramen umiti z »žajfo«, vodo in špiritom in oblečeni morajo biti v svežo, snažno obleko.

Zdravljenje koz je bilo zelo skromno. Glavno je bilo, da so ležali na toplem. Za zdravilo so jim dajali laneno seme in kamiličen čaj. Izpirali so s kamiličnim čajem, kuhano laneno seme so polagali na prsi in obraz. Na obrazu so ostale brazgotine. Vročino so zbijali s sokom od repe. Verjeli so, da koz ne dobiš, če se po obrazu namažeš s skorjo, ki se je naredila kravi na vimenah.

Gripa. Prva epidemija gripe se je pojavila v začetku 16. stoletja, zadnja večja leta 1918, v manjšem obsegu pa po prvi svetovni vojni. Gripi so rekli španska, španka. Veliko je bilo smrtnih žrtev. Preprečevali so gripo z alkoholom.

V soriški župniji se je španska bolezen pojavila leta 1918 v večjem obsegu. V Sorici jih je dosti umrlo, največ jih je zbolelo v Davči. Smrt je nastopila, če je oboleli dobil še pljučnico. Zdravili so se z gorko rjuho in čaji. Ljudje so dali največ na žganje. Oboleli niso smeli k zdravniku v Železnike. Lahki so jih silili v Podbrdo, kjer so vojaški zdravniki zastoj zdravili civiliste.

V selški župniji so za špansko boleznijo leta 1918 zboleli najprvo v Zabrekvah in Nemiljah. Med 26. oktobrom in 9. decembrom je umrlo petdeset ljudi. Redke so bile hiše v selški župniji, da ne bi bil vsaj eden bolan. Največ je bilo primerov, ko so zboleli kar vsi v hiši. Bolnika je začelo mraziti, jesti ni mogel, glava ga je bolela, roke in noge so odpovedale. Najbolje je bilo, da se je prepotil. Čez dva ali tri dni se je večini izboljšalo. Zelo nevarno je bilo, če se je takrat prehladil. Najhuje je španka razsajala po Jamniku in Podblici. »Šnopsa«, ki so ga nakuhali, so večinoma sami popili zoper španko, ker so zatrjevali, da »šnops« najbolje pomaga pri tej bolezni.

Za Škofjo Loko je v Gašperinovem dnevniku leta 1865 zapisano: ... »Zdaj neka čudna bolezen, ki zlo vlada med ljudmi, namreč: mraz trejse in glava boli, že mnogo jih je spravlja v grob, in kmalo umerje v nji bolezní.«

Španka je pobirala ljudi v javorskem območju leta 1921, v lenarškem in poljanskem leta 1918; leta 1926 v Zmincu, Bodovljah in Sv. Ožboltu.

Domačinka na Dobravščah je pripovedovala, da je za španko zbolela po prvi svetovni vojni in bila hudo bolna štirinajst dni. Grozno jo je bolela glava, imela je visoko vročino, kašljala je. Kar je pojedla, je izbruhala. Preden je bolezen izbruhnila, jo je tresel mraz. Pila je mleko in bezgov čaj.

Najpogostejše zdravilo za španko je bil »šnops« in pitje medenega kroga s kumino ali tavžent rožami, da so se bolniki spotili. Ležanje v postelji in gorkota sta najbolj pomagala.

Otroške bolezni. Vse nalezljive otroške bolezni so ozdravljali na Loškem z ležanjem v postelji, toplo sobo in pitjem čajev. Pri ošpicah so otroci pili čaje iz bezga, ajbiša in »popelnov«. Pri oslovskem kašlju so pili bezgov čaj z medom. Pri davici, »grlovki«, so dajali na vrat kislo zelje. Za zbijanje vročine pri škrlatinki, ošpicah, davici so otroka zavili v srajco ali rjuho, namočeno v slani vodi. Paziti so morali, da se otrok ni prehladil. Niso bili redki primeri, da je pri škrlatinki zaradi nepazljivosti prišlo do gluhonemosti.

Otroci v Selški dolini so leta 1856 boleli za hudim – zadušljivim kašljem, poročajo Novice. V selški fari jih je nekaj pomrlo zaradi zadušitve s kašljem. Dobro domače zdravilo: laško olje, prav toliko »cukra«, rumenjaki. Vse zmešamo in naredimo sok. Čez dan použije bolni otrok eno žličko. V Selški dolini je razsajala davica v letih 1885, 1886, 1895 in 1896. Ošpice so leta 1801 pobrale enaindvajset otrok, leta 1804 pa šestindvajset otrok. Leta 1826 se je pojavila škrlatinka.

V Lučinah se je po letu 1880 pojavila davica, ki je pobrala mnogo otrok. V okolici Lenarta nad Lušo sta leta 1900 razsajala davica in oslovski kašelj. V Sorici so po prvi svetovni vojni otroci zbolevali za škrlatinko. V Škofji Loki in okolici se je leta 1887 razširila davica, 1893 in 1897 škrlatinka in davica in leta 1909 ošpice.

Rane. Za izpiranje krvavečih ran so uporabljali arniko ali hermeliko, namočeno v »šnopsu«. Tudi obkladke iz teh dveh zelišč so polagali na ranjena in obtolčena mesta. Krvavitve so ustavljali, da so dali »bato gor« in zavezali s platneno cunjo. Stare in »frišne« rane so se zacelile s smrekovo smolo. Posebno drvarji so si na debelo namazali zevajočo rano s smolo. Če so se urezali, največkrat s koso ali srpom, so na rano dali svoj seč. Moški so se uscali na svoj predpasnik, ženske pa na ruto, in povili roko ali nogo. Tudi smrkelj je zacelil rano; če se je otrok prekučnil, so ranjeno mesto namazali z otrokovim smrkljem, tako da se je otrok useknil v cunjo. Otrokom so na krvaveče, obtolčene rane dajali sveže liste rdeče pese. Tudi sveži listi hermelike so prav prišli za zevajoče rane. Za celjenje ran je bil uspešen sok trpotca. Listne žile so potolkli in iztisnili sok. »Frišno« rano so mazali tudi z medom. Na rano so dajali tudi prst.

Bukve so za »frišne« rane priporočale sveže »popelne«, kuhane na vinu. Po prevretju so vino odcedili, dodali enako količino laškega olja in medu, in zopet prevreli. Mazilo je zelo uspešno.

Za celjenje ran je dobro hrastovo listje, skuhan na kislu, ali mazanje ran z rožmarinovim oljem.

Gnojne rane so izpirali s kamiličnim čajem, v katerega so kanili par kapljic lizola, da ni prišlo do zastrupitve. Na gnojne rane so dajali oprane cunje, pa se je

pregnojilo. Za gnojne rane je bila dobra mešanica raztopljenega voska, smole, lanenega olja in malo tolišče. Na ognjeno mesto so dali kuhano laneno seme; rano so povili s platneno cunjo in iz rane je začel teči gnoj. Če se je gnojilo na nogi, so stopili v še gorak kravjek, rana se je hitro predrla in gnoj je odtel. Stopljen med in smrekovo smolo so namazali na rano, ki se ni hotela pregnojiti. Gnojne rane so mazali s prisadnim oljem, narejenim iz šentjanževk. Na rano, ki se je gnojila, so dali svež, stolčen trpotec, čez pa platneno krpo. Tudi listje od trte je gnoj ven vleklo. Na ognjeno rano so dali čisto smolo ali bel kruh, namočen v mleku. Za gnojne rane je bila dobra voda iz orehovega listja, sveže stolčeno hrastovo listje in rožmarinovo olje.

Divje meso je rado zraslo na rani, ki se zaradi prepogostega zmivanja ali drgnjenja ni zacelila. Odpravljali so ga s prahom iz žganega galuna, s tobakovo »štupo« ali cigarnim pepelom, ki so ga potresli na divje meso. Divje meso so tudi posmodili s cigaretним čikom. Na divje mesto, ki se je naredilo na prsih, so polagali cigareten papir in zavezali s platneno cunjo. Mnogi so divje meso odrezali kar z nožem, ali pa ga posmodili z razbeljenim železom.

Turi; bule. Na trde ture in bule so polagali poparjeno laneno seme; skuhan divji kostanj je potegnil iz tura gnoj. Na trde ture so dajali kruh, namočen v vrelem mleku. Ko se je tur omehčal, so iztisnili gnoj in tur se je posušil. Še boljši za predrtje tura so bili obkladki iz lanenega semena, kuhanega na mleku. Trdovratne ture so tudi namazali z maslom in potresli s stolčeno kredo. Proseno kašo, mehko kuhano na mleku, so dali na tur in zavezali s platneno krpo. Tur se je razmehčal in razpustil. Tudi loški zdravnik dr. Hubad je priporočal proseno kašo za ture. Za predrtje tura so uporabljali tudi koruzen ali pšeničen zdrob, zakuhan na mleku, in nato obkladke z grškim semenom, kuhanim kot redka kaša za ozdravitev tura. Na ture so dajali žgano kislo smetano. Zmivali so jih s čajem črne mete. Za zmečitev bul je bilo dobro lubje od lipe, kuhano na mleku.

Tudi bukke cenijo laneno seme za ture in bule: *»Uzem lanenga semena in ga stouc potem zreš prov drobno in potovc čbule umes in belga kruha in ukup skuhej na frišnim slahkim mlek. To pomaga gor devej je bula dobra za zmečt in nagel predret.*

Prisad. Na prisade, imenovali so jih pasji mehur, so dajali prisadno olje. Tudi obkladki iz poparjenega senenega droba so pomagali. Na prisade so mnogi dajali obkladke lastne vode. Zoper prisade je pomagalo laneno seme, kuhano na mleku, čim bolj vroče obkladke so večkrat menjali in s platnom povezali.

Flus. Flus, »fles, flos« je rana na nogi, ki je nastala zaradi udarca. Je vedno odprta rana, ki se nikoli ne zaceli. Iz rane teče sokrvica in celo kost začne gniti. Če se rana zapre, človek umre. Rano so zato stiskali, da je ven teklo. Najvažnejša je bila čistoča. Flus je bilo treba umivati; če ga nisi umival, so črvi kar mrgoleli. Na boleče mesto so dajali laneno seme, kuhano na mleku. Nogo so ovili s platneno krpo. Bolečine je omililo tudi grško seme. Seme so zmečkali in ga uporabljali kot obkladke. Pomagali so tudi kašasti obkladki iz navadnega sleza, po domače »popelni«. Zrezali pa so tudi repo na kolesčke, jo opekli in pečeno devali na boleče mesto.

Šen. »Ušen« je nalezljivo kožno vnetje, pri katerem koža postane rdeča in otečena. Najbolj nevaren je šen na glavi, pogost na obrazu, manj po rokah in drugih delih telesa. Obolelo mesto zelo boli in srbi, oteklina se veča, koža postane celo višnjevo modra. Prizadete so oči. Nastopi visoka vročina in mrzlica. Največkrat šen dobimo zaradi prehlada. Najbolj pomaga toplota. Najpogosteje so šen preganjali s kadili. Pokadili so »fertah« in vanj zavili glavo. Z vodo ga niso smeli zmivati. Če so ga zamočili, ga zlepa ali pa tudi nikoli niso odpravili. Nekateri so tako imeli vse življenje otečeno in bolečo glavo. Šen so pozdravili, če so ga vsak dan umivali z zjutraj pomolzenim kravjim mlekom. Na šen pa so dajali tudi obkladke svojega »scanja« in šen je izginil.

Skrumbe. Vneti koži med prsti na rokah, so rekli skrumbe. Najpogosteje so izpuščaji nastali, ko so ženske plele; govorili pa so »da se je žaba uscala«, pa je prišlo do skrumb. Srbeče izpuščaje so izpirali v slani vodi. Mazali pa so jih tudi s »šnopsom«.

Lišaji. Namazali so jih s pomolzenim mlekom oziroma mlečnimi penami. Pene so dali na roko in podrgnili po lišajasti koži. Koža se je začela luščiti in lišaj je izginil. Za odpravljanje lišajev je bila dobra podžgana ali samo pogreta smetana. Tudi z bevko so mazali lišaje. Lišaje so zelo učinkovito odpravljali z milnico.

Kraste in grinte. »Krece« so umivali s kamiličnim čajem. Pogosto so jih mazali s petrolejem, kraste so se lepo oluščile. Mazali so jih tudi s podžgano smetano ali s putrom. Krastavega ali grintavega otroka so večkrat kopali v ovseni slami. Grinte na glavi so odpravljali z mazanjem podžgane smetane.

Garje; srbečica. Garje, srbečico, so dobili zaradi nečistoče. Preganjali so jih s črno kupljeno »žajfo«, s katero so se ribali po telesu, in z »žavbami«, ki so vsebovale žveplov cvet in prašičjo mast, ali namesto masti laško olje, vmes so naribali kakšen »cegu« ali »purfel«. Pomagale so tudi telohove korenine, kuhane na jesihu.

V Dolenčicah je bila znana »Kočarjeva žavba« iz živega srebra, prašičje masti in »purfla«, s katero si se namazal po dvakrat za čez noč, se zjutraj umil in garje so izginile. V Novi vasi pri Žireh je delal »žavbo« krojač Janez Albreht, v. Jekopičk. Moral si mu prinesiti putra, žvepla in še »neko stvar«.

Razpokana koža. Najpogosteje je bila koža razpokana na ustnicah in na rokah. Ustnice so najbolj pokale jeseni, ko so steljo spravljali. Namazali so jih s pogreto, več let staro svinjsko mastjo ali pa s podžgano smetano. Razpokano kožo so v Železnikih mazali z lojem, v Žireh s putrom. Za razpokane noge ali roke je bila dobra brinova smola.

O razpokanosti kože piše tudi naš stari znanec Gašperin: ...*Umivam se še vsaki večer, kadar delati neham, iz merzle memo tekoče vode, kar je čuda, da nimam bolj puste kože na roki in da se mi napokaja; ali vendar le že precej prestanem, pred dvema sklejočima spokama, ko sa se mi nardile zgor nad noftam, navem kaj je to, da se mi je tukaj šla koža narazen, kir imam drugod taka gladka koža na rokah... Moje bratje bojo okrog svetilnice se vstopili in iz smole na rokah spoke zamazali, kir jih zlo terpinčijo, pa necoj bode tudi mene mikalo, ker me precej skelejo ta dve maihne pa me skoraj sram pokazati, ker se rad baham da mi nič napokaja.*«

Vnetje kože; volk – pereč ogenj. Zaradi prekomernega znojenja se pojavi kožno vnetje, najčešče v pazduhi, na notranji strani stegen in ob ritniku. Po domače mu pravijo »vovk«. Koža pordeči, zelo peče in srbi. Najboljše zdravilo je čistoča.

Pazduhe so zmivali s kamiličnim čajem ali z mrzlo vodo. Okrog ritnika so mazali s špehom ali pa so cunjo namočili v svežo vodo in dali na pekočo kožo. V Železnikih so mazali z lojem, kupljenim v mesnici, ali pa stopili kar lojeve sveče.

V Dolenčicah so pri vnetju – perečem ognju – srbečo in pekočo kožo zmivali s kamiličnim čajem, v katerega so kanili par kapljic lizola. V ljudsko medicinski rokopisni knjigi starejšega izvora (original hrani Ločan Slavko Fojkar) je pereč ogenj opisan takole: *»Otrokom se po životu spahne kot kože, je krejcam podoben, močno peče. Starim ljudem se zlasti po hrbtu naredi. Arcnija je skušena: Vzemi rdeče mire kot za en grah, tri nitke žafrana, vlij gor en požirek vina, pusti tri ure stati, dobro zmešaj; zvečer preden greš spat pa popij. Pri starih ljudeh vzameš trikrat več; pij dva večera zapored, boš gvišno pregnal.«* V kasnejših bukvah iz 19. stoletja pa priporočajo za pereč ogenj obkladke iz makovega listja, kuhanega v kislu.

Opekline. Na oparjeno ali opečeno kožo so dali kislo zelje. Obkladke so dajali »gor en za drugim«. Za spečenine je bila dobra arnika ali hermelika, namočena v »šnopsu«. Opekline so mazali tudi z laškim oljem in poštupali s soljo. V kratkem času so kljub začetni pekoči bolečini izginili mehurčki; tudi brinovo olje je preprečevalo mehurčke. Zelo pogosto so za opekline uporabljali laneno olje, v katerega so namočili platneno krpo in jo ovili okrog opečene kože. Odlično sredstvo pa je bilo, če so laneno olje zmešali z apneno vodo (Vinharje). Dobro mazilo za spečenino je bilo laneno olje z medom. Mnogi so opečeno kožo »požajfali«, ali pa so na spečenino dali milnico in trtin list. Tudi kislo mleko so uporabljali zoper spečenine.

Skoraj vsaka hiša je imela prisadno in lilijevo olje. Prisadno olje je bilo iz šentjanževih cvetov, »lilno ole« pa iz cvetov modrih ali belih lilij, »jožefink« imenovanih. Cvetovi so bili namočeni v laškem ali lanenem olju. Napolnjene steklenice so se čez poletje dva do tri tedne, pa tudi do dveh mesecev, »kuhale« na soncu. Opečeno mesto so mazali s kurjim peresom. Med loškim prebivalstvom sta olji še danes zelo udomačeni.

Tudi dosegljiva dokumentacija potrjuje uporabnost teh zdravil. Poleg teh pa je še nekaj »hlevskih« zdravil, pravih »cvetk« za današnji čas.

Sredi 19. stoletja je Ločan Jernej Gašperin opeklino na roki močil z arniko, na spečeno »šanto« pa je dal cundra (kresilna goba).

V eni izmed rokopisnih bukev je zoper opeklino, nastalo zaradi ognja ali vrele vode, tale recept: *»Usem belih lili zvetia dve pesti, den jeh u en glash inu pou funta ohla gor uli na en gorkot en dan inu ena nozh pustit stat, potem shtir lote laneniga ohla noter ulit is tem ohlam spezhenina masat trikrat usak dan.«*

Pa še tole imenitno zdravilo: *»Usem medu inu frishniga ouzhiga dreka inu dobro ukupi smeshi inu pomash stem to shkodo to pomaga sa use spezhenine od purfla ali od ognja. U hitrast kader nimash drusga sa spezhenina smesh to narditi de na bo usak vidu je tudi dober ta zhas.«*

V bukvi omenjajo za spečenino kot zdravilo tudi »frišen« kravji drek.

Uho. Če je po ušesih trgalo, so kanili v bolno uho segreto laneno ali laško olje. Najbolj pa so uporabljali za ušesna vnetja netresk, »natresk«, ki je rasel na

Tader gnoj iz ophi tehe, al do sa
kerneshlase

Kal im jaseh shes hiker, sem ghe
mash je vae uche satata shes
Lipart.

1. In ophi...

Kuh ophi, ali im s'mu
tehe, toha shes, m'edje im
shonst nater kapi to je prau avt

2. Tringzeli, ole im h'afsa na
ta fopim ene tri kapi
nater avt.

3. In s'metiga tepolja s'mu
nater kapi je to t'ober

Bukve iz leta 1830. Ena izmed
ilustriranih strani »za zdrav-
ljenje ušes«

slamnatih strehah. Iz listov so iztisnili sok in ga kapali v uho, ali pa so s sokom navlažili krpo, drgnili z njo po ušesu, da je gnoj šel ven.

Kakšne težave z ušesi je imel Ločan Gašperin, lahko razberemo v njegovem dnevniku: ... V ta levim ušesu mi že kakih 6 let nekaj fali, vsako jutro mi priteče gnoj smerdliv iz njega in sim že skoraj prov popolnoma gluha na to uho ... in zdravniku napovem ... Zdaj mi le uho terpinči pa tega sim sam uzrok, čimu mi je potreba blo še v ta drugi uho devati uhan (oringel)... Snoči me je tako bolel, da sa se mi bezgavke na vrati naredile, kir jemel sim zlo debeliga na konci pri uhanu inu rudečiga od prisada pa ko si mi je enkrat priderlo, da je šel gnoj ven, je blo koj boljši, zdaj ga bom skusel malo osnažiti do jutra, dega bom omil, ako se mi kmalo na ozdravi, mi bo kaj lepo kinčal (oringel) ko bom jimel vsiga garjeviga v praznike, ker so že pred durmi, slišal sim pa že tudi od ljudi, da je to dobro koristno, ako je uho garjovi, pa k zdravji pomaga.«

Zobje. Bolne zobe so zdravili z arniko ali repuhovimi koreninami, namočenimi v »šnopsu«, ali pa so samo »šnops« držali v ustih. Žajbelj, kuhanega in toplega, so polagali na boleč zob. Na boleč zob so dajali bevko in tudi oteklo lice drgnili z njo. V votel zob so nasuli soli, zelo je bolelo, zob pa se je razsul.

Na lice so ob bolečem zobu dajali obliž iz lanenega semena, ki so ga zavreli v vodi. Bolečine so omilili, če so dali v blazino laneno seme, blazino pogreli na

peči in čim bolj vročo držali na licu. Za boleč zob so oparili bezgove gobe, ki rastejo po debelu, in jih dali na dlesen in pod zob. Če je bolet zob, so vzeli pol beljaka in pol žličke galuna, stepli, da je bilo gosto, dali na predivo in pristisnili na čeljust. Zobobole so moški omilili s čikanjem. Včasih so dajali tudi pijavke na vrat. Hude bolečine ognjenih dlesni so ublažili z obkladki kislega zelja. Zobobole so zdravili tudi z vdihavanjem sopare. V loncu so zavreli vodo, ali jo ogreli z vročim železom, vrgli pest ajbiša ali zobnika, se pokrili čez glavo in zevali nad loncem.

Prav pogosto pa so zdravili boleče zobe z zagovarjanjem in s kadili. Skoraj v vsaki vasi pa je bil možak, ki je ruval zobe s kleščami.

Oči. Ječmen na očesu so zmivali s kamiličnim čajem, ali pa so ga pokadili s pelinom in kresnicami in zavezali z ruto. Zaradi gorkote se je omečil, stisnili so ga, da je gnoj »ven šou«. Največkrat pa so ječmen želi in zagovarjali. Še pred drugo svetovno vojno so ga želi. Ženska je vzela srp v roke in trikrat zamahnila z njim pred bolnim očesom; spregovorila »ječmen žanjem«, bolnik pa je odgovoril »baba lažeš«. Ženska je vrgla srp čez glavo ali pa pljunila. Zanimiv zapis »za oči zagovarjat«, je iz javorskega območja (zapiski prof. Janeza Dolenca iz leta 1949) – z roko je treba podrgniti in govoriti: *»Naj bo tok čisto toju očce, ket je device Marije mlečce.«*

Ljudje so verovali, da imajo »jagode za oči« veliko zdravilno moč, »da vun potegne« in da oči ne bolijo nikoli več. Jagode so imele le nekatere hiše, ki so jih dajale na posodo bolnim na očeh. Bolnik jih je imel ponoči zavezane okrog vratu, podnevi pa jih je položil v skledo, napolnjeno z vodo. Najbolj znane »jagode za oči« so imeli Kalanovi v Selcih. Omenja jih inventar iz leta 1720 in so jih zadnjikrat uporabljali leta 1900. Ljudje so hodili ponje, celo Dražgošani, navkljub njihovi zavetnici sv. Luciji. To je bil venec enajstih jagod različnih oblik, velikosti in materiala. Uršulinski samostan v Škofji Loki je imel še pred drugo svetovno vojno venec iz osmih steklenih in kamnitih jagod na modrem traku. Ni bilo znano, kako so v samostan prišle. Pri njih so bile ob koncu 19. stoletja. Danes jih nimajo več. Uršulinke pri Sv. Duhu domnevajo, da so se izgubile med drugo svetovno vojno. Tudi v Javorjah in na Malenskem Vrhju ter v Zmincu so imeli »jagode za oči« kot hišno zdravilo. V Škofji Loki so jih imeli »Firbarjevi« v Karlovcu. Koralde so bile oranžne barve, že od nekdaj pri hiši. Mama Pavla (rojena 1881) jih je posojala naokrog, tudi iz Reteč in Žabnice so prihajali ponje. Njena hči Ivanka (rojena 1923) se spominja, da so bile še pri hiši, ko je bila ona še otrok. Potem pa so pozabili, kdo se jih je zadnji izposodil.

Vnete oči so spirali s pomolzenim, še toplim mlekom ali s kamiličnim čajem. Kuhane kamilice so dajali na oči kot obkladke in pustili na očeh čez noč. Za gnojne oči je bila dobra smetlika. Cvetočo rastlino so poparili in dajali obkladke na oči.

V Železnikih si je slepa mati (rojena 1872) Tonike Ramovš, vsak dan umila oči s krvavim mlečkom, ali pa je stolkla galun, ga podžgala, namočila v vodo in namazala okrog oči.

Nos. Krvavitve iz nosa so preprečevali z mrzlo vodo. Krvavečemu so pljusnili mrzle vode za vrat, ali pa dali na vrat mokro ruto.

Bradavice. Najpogosteje so bradavice odpravljali s krvavim mlečkom, ki so mu rekli »bradavičenk« ali »strpenača«. Bradavice so najprej opraskali, potem pa

nakapali s sokom mlečka. Vse polno bradavic med prsti je izginilo, če si jih namazal s kapljicami mleka med molzenjem (Dolenčice). Pred peko kruha, ko so peč omedli, so bradavice namazali s pepelom, čez teden dni so izginile (Malenski Vrh). Na veliko so bradavice odpravljali s cvirnom ali židano nitjo, ki so jo trdno zavezali okrog bradavic, močno zategnili in bradavice so odpadle.

Tudi vražjeverje je botrovalo odpravljanju bradavic. Kolikor je bilo bradavic, toliko so jih naredili iz voska, navezali na nitko in zakopali. Drugi so na nit naredili toliko vozlov, kolikor je bilo bradavic in nit zakopali. Bradavice so odpadle tudi z vplivom mlade lune. Ob prvem pogledu na lunin krajec si moral zgrabit karkoli na tleh – pest peska, zemlje ali kamen – podrgniti s tem bradavice ali pa položiti na bradavice in izginile so.

Zanohtnica. Rekli so ji »črv na prstu«. Prst so vtaknili v vrelo vodo. Na prst so navezali mreno od jajca, pa je »črv« izginil. Na »črviv prst« so dali laneno seme, kuhano na mleku; tudi grško seme, kupljeno v lekarni. Pomagala je pečena, gorka čebula, navezana na prst. Bukve svetujejo za »črva umort« jajčno mreno, čez katero daš mešanico ržene moke in medu. »Črva na prstu« so radi zagovarjali s čarodejnimi besedami.

Noge. Bolečé noge so namakali v soparici arnike, kamilic in konjske mete. Najboljše so bile kamilične kopeli. Noge so namazali z brinovcem ali divjim kostanjem, namočenim v »šnopsu«, in jih masirali. Tudi ogreto bukovo listje v žaklju je blažilo bolečine. Za žilave noge je pomagalo brezovo listje. Za ranjene prste na nogah je bila dobra hermelika. Zoper trganje v nogah je pomagal ogret divji kostanj, ki so ga dali v žakelj. Za gnojne žulje je bil bel kruh namočen v vročem mleku; najpogostejše so žulje zdravili kar s smrkajem. Zoper potenje nog je pomagalo kopanje v slani vodi; tudi brezovo listje, rdeče jagode ali borovnice so natresli v »štumpf« ali v čevlje.

Izredno natančno opisuje bolečine svoje in njeno zdravljenje z uporabo domačih zdravil Ločan Gašperin v svojem dnevniku sredi 19. stoletja: »...*Nekaj me prov zlo skerbi, namreč: zavoljo noge, kir imam šantovo, že imam ene 14 dni nekaj maliga spečeniga na nogi, pa se mi nikakor noče zaceliti, zdaj sim se pa še udaril na kost, na člen in včera sim jemel zlo persajeno in oteklo nogo, da me je prov hudo bolela ... Zdaj imam nogo pod mizo na stoliču in na cunjah operto, da mi pomanjšuje bolečino. Za malo se mi zdi, ko ni veliko za videti, pa me tako terpinči. Še le snoči me je začela boleti, vidi se le na sredi nad stopalam maihna pešica okoli polno rudečiga prisada, in oteklina, da me zares peče ... Imam zdaj že ta treko bolečino na te nogi, komaj se eno mal ozdravi, že je drugo na dan, in vsako hujši, ta pervikrat sim bil spečen, od razbelene podkovi, drugič udarjen na kost, ko sim se kopal, zdaj je pa menda prisadna pika, tako da zmiram šantam. ... Skoraj celi dopoldan ležal in med tem časam, pride neka ženska mi nogo pogledati, in mi da neke zelene žaube, rekši de mi bo gotovo pomagala, bom kmalo prevedel, kir več reči sim že rabil, pa koristile mi niso nič ... Čudno se je delalo iz mojo nogo, narpred je bla, kakor prisadna pika, potlaj tur, in čez to pasje mehur kater je bil plav in sama kri not, ko sim ga prederil zdaj oteklina in prisada ni več v nji, le luknje je precej, kir je bil velik steržen, ta se mi nazaraišce, k maši grem zjutraj v klobučinasti škornji ... namenil sim se že danes, da zdravnika jiti, kir se bojema, de bi nazačela noga gniti ... pa sa mi neke ženske rekke, de mi divje meso raste, de bo dobro, ako iz žganim galunam potresem in to se ve da urno skusim, precej me je to bolelo, ... vsaki dan molim k svt. Rok, Balantin in svt.*

Olbenk za ozdravljenje noge... Sim bil zastran noge tud doma, kir ta teden sim šel da zdravnika, mi je zapisal neke žavbe, in rekši, da moram počivati iz noge, ako ne se mi bo naredil »flos«... Le teden za tednam preteče, pa šanta je zmeram enaka... Danes sim bil zupet pri zdravniku, zavoljo noge, pa nič ta praviga zdravila menda nave, toraj sim pustil njegovo žavbo, in sim začel Arniko rabiti, desravno sim iz njo rano izmočil, pa me ni prov nič peklo po nje, kako mi bo kaj celila, bom čez dva dni že kaj vedil... Ostal doma de se mi noga boljši zdravi, kir zdaj zupet družiga zdravnika žaubo rabim, ta mi je obljubil, da mi jo bo v štirinajstih dnevih zacelil, pa tega mi skoraj ni zaverjeti... Poslala mi je tud clo iz Reke sestra žaube rekše de mi bo gotovo pomagala, pa en čas ja nasmem rabiti da se temu zdravniku nezamerim, ki se narbolj moder šteje in je res že velikem pomagal... Že je preteklo čez en teden kar tega zdravnika žaubo na šanto devlem, ali kar nič se ni zboljšalo, zopet jo mislim popustiti. Nar bolj me pa še martra divji meso, ko eni pravejo, de mi raste, velikokrat sim že iz sežganim galunom potrejsel, in to me po kosteh boli, in rano globokoje naredi... ali galuna namislim več, hočem drugo poskusiti, kakor tobakova šupa, ali pepel od žganih las;... Za nogo šantovo, mi ni neč pomagala ta žauba Krivarjuva zato sim jo že v devetim dnevi popustil, in sim djav na šanto to žaubo, ki mi jo je sestra iz Reke poslala in ta je še nar boljši pokazala... Necoj me ta bolna noga, tako serbi, da že zdavnej ne tako, mislim de je to dober znamenje za celet,... da bi že le enkrat tud oteklina, in prisad minula. Na sv. Katarine dan mi je nek mož prisad zagovoru, pa navem, ali bo kaj pomagalo ali ne, vere nimam jaz prov nič... Zdaj ko imam zaporedoma dva dni praznik de na delam, mi je prisad in oteklina minula, k temu mi je tud zlo pomagalo, iz galuna in belaka flajšter na konopnini, desravno je zlo merzel... zdaj sim začel devati na šanto smolo, ki se imenuje pilpah, kir ja mi je že toljko perporočovalo... Iz veselim sercam začertam, zastran moje noge, de je popolnoma zacelena, samo malo hrastice je še.

Kurja očesa. Odpravljali so jih s kuhano ali pečeno čebulo. Čebulo so zrezali »na platce«, opekli na olju, da je zarumenela in navezali na kurje oko. Posušeno hribsko reso in srčno moč so stolkli, zmočili s toplo vodo in dali na kurje oko. Pregarjali so ga tudi z mazanjem sline. Tudi suha sliva brez peške, obrnjena »na meso« je pomagala. Na kurje oko so dajali kožo od špeha. Noge so namakali v slani vodi, da se je omečilo. Potem pa so kurje oko olupili, najraje pa odrezali z nožem.

Sredi 19. stoletja Novice priporočajo zoper kurja očesa belo čebulo namočeno v jesihu, ki jo vsak večer obvežeš na kurje oko in potem izpraskaš; nadalje kopanje v topli vodi ali pa močenje s slinami in nato strženje z ostrim nožem, nikoli pa ne rezati. Velika pratika se v letu 1913 huđuje nad lahkomiselnimi ljudmi in komaj verjame, da so še vedno takšni, ki si upajo z nožem odstraniti kurja očesa in ne pomislijo, da si lahko zastrupijo kri.

Poškodbe gibal. Največkrat so zlomljene ali izvinjene ude dali na »dilco« in močno povezali s krpo. Zvito ali zlomljeno roko v zapestju so trdo povezali s trakovi, ki so jih narezali iz židane rute.

V Davči so zlomljene kosti zdravili z lanenim oljem. Pogosto pa so na Loškem za zlomljene ali udarjene ude uporabljali gabezovo korenino, ki so jo stolkli in namočili v »šnopsu«.

Ozeblina. Ozeble roke ali noge so pomakali v mrzlo vodo, drgnili s snegom, mazali s čebulo ali brinovim oljem. Na ozeblina so polagali sveže liste od trte ali pa so »perje« oprali, skuhali in »gor navezal«. V treh nočeh je bila ozeblina pozdravljena, če so jo ovili v platneno krpo, namočeno v mrzli vodi, in jo prekrili z volneno ruto. Ozeblina, ki se niso zacelile in se je napravilo še divje meso, so Železnikarji namazali z oljem in posipali z živim apnom.

Vročina; mrzlica. Če je bolnika, odraslega ali otroka, kuhala vročina, so namočili platneno rjuho v mrzlo okisano vodo, ovili bolnika z njo in pokrili s toplimi odejami, da se je »kuhal v tem«. Vročičnemu je pomagala platnena srajca, namočena v slani vodi. Platno je bilo zdravilno, potegnilo je vso vročino iz telesa.

V Železnikih je bilo drožje odlično zdravilo za otroke z visoko vročino. Drožke so zdrobili, primešali zdrobljenega pelina in polili s kisom. Kašnato maso so dali na cunje, ki so jih privezali na otrokove noge. Čez noč se je drožje posušilo in potegnilo ven vročino. (Zapisala po pripovedovanju leta 1970 Železnikarica Tonika Ramovš.)

Za zbijanje vročine so uporabljali sok rdeče pese, kislo zelje, ki so ga položili na prsi in čaj iz brusnic.

Bolniku, ki ga je tresla mrzlica, so dali piti pelinov ali trpotčev sok. Bukve priporočajo za zdravljenje mrzlice štopo iz suhih tavžent rož.

Pljučnica. Zdravili so jo s kislim zeljem, ki so ga zavili v krpo in dali na prsi. Če je bila pljučnica zelo huda, so bolnika zavili v mokre rjuhe. Za pljučnico je bilo dobro zdravilo rdeča pesa. Peso so naribali, iztisnili sok in ga pili do tri žlice na dan. V mestu in okolici so bolnikom radi stavljali pijavke. Ko je med prvo svetovno vojno zbolel za pljučnico »Fortunov« fant iz Pevna, je šla njegova sestra po pijavke v kranjsko lekarno. Na hrbet so mu dali za kakšno uro štiri do pet pijavk. Potem so jih oparili, da so crknile.

Kašelj. Za zdravljenje kašlja so uporabljali podobna zdravila v preteklosti kot danes. Pili so čaj iz kamilic, pelina, jetičnika, bezga, hribske rese, lipovega cvetja in srčne moči. Kašelj so zdravili z žganim »cukrom«, bezgovimi jagodami in čebulo, ki so jo na masti popekli, zalili s toplo vodo in podžgali. Čebulni sok z medom in trpotčev sok sta že stari zdravili. V mestu so radi delali sirup iz smrekovih vršičkov in sladkorja.

V bukvi iz začetka 19. stoletja sta zelo »nucni areniji« za preganjanje kašlja na vodi kuhana pšenična moka z dodatkom »putra« in ajbiš, kuhan na vinu.

Prehlad. Zdravili so ga s čaji iz bezga, kamilic, materine dušice, ajbiša in zajblja, posladkanimi z medom. Prehlad so odpravljali z vinsko rutico, namočeno v pollitrskem »šnopsu«, ki so ga jemali po kapljicah na »cukru«.

Jetika; zbadanje v pljučih. Jetika je pobrala veliko ljudi na Loškem, starih in mladih. Za jetične ljudi je pomagalo uživanje kravjega mleka, ki je bilo zjutraj pomolzeno. Najboljše pa je bilo kozje mleko. Jetični so jedli pelin s špehom ali pa smrekovo smolo, »pilpoh«. Pili so čaj iz robidovega listja in bezgovih jagod. Jetičnemu so dali na hrbet »flajšter«, narejen iz stolčenih ovsenih semen, korenin kozje repice in teloha. Jetični so pili sok ali sirup iz smrekovih vršičkov, namočenih v špiritu ali v sladkorju.

Za zbadanje v prsah so polagali bolniku na prsi obkladke iz ovsenih semen, ki so jih polili z medom; uživali so tudi laneno olje.

Revmatizem. Revmatične bolečine so blažili s čaji iz kamilic, baldrijana in repufovih korenin. Obolele dele so mazali z bevko, arniko in kafro (namočili so jih v žganju, vmes dali kakšen poper). Revmatizem so preganjali, da so se »naflikali« s pekočimi koprivami. Za blažitev bolečin je pomagal divji kostanj, ki so ga dajali k nogam, ko so šli spat. Celega so ogreli na peči in dali v vrečko. Dobra je bila »črna žavba«, ki jo je delal »Kočarjev« Jaka v Dolenčicah iz kuhane smrekove smole, kafe in špirta. Za boleče trganje v udih so segreli kodeljo in z njo povili roko ali nogo, čez pa dali še platneno brisačo.

Trebuh. Za trebušne bolečine je bilo dobro popiti kozarec zjutraj namolzenega mleka. Če je po trebuhu ščipalo, so pili čaje iz kamilic, sladkega janeža in kumine. Pili so tudi janeževo (seme soškuhali, stolkli) ali brinovo olje. Za boleč trebuh je najbolj pomagala gorkota; jedli so suhe češnje in kumino. Pomagalo je sveže pelinovo listje, ki so ga prežvečili v ustih in pojedli. Za krče v trebuhu je bila dobra hermelika ali poprova meta, namočena v »šnopsu«, – par kapljic so kanili na sladkor.

Ločan Gašperin omenja leta 1861 rožo kordabenedikto ... *Dans sim tud neka pjača pil, ki je iz rož kuhana, in res prov dobro je za v trebuhu poštimat, sim že popred enkrat skusil, pravi se pa tako čudno tem rožam (kordabenedikta), ko slišim imenovati, se mi rauno tako zdi, koker bil hotel kaj zacuprati...*

Želodec. Za bolan želodec so stolkli suhih češenj in kumino. Pelin, namočen v »šnopsu«, je bil za blažitev bolečin. Ljudje, ki so uživali laneno olje, niso bili nikdar bolni na želodcu.

Zaprtoost. Proti hudi zaprtosti je bilo odlično zdravilo čaj iz lanenega semena, v katerega so zamešali janež in med. Tudi sveže jajce zmešano z medom je pomagalo pri zaprtju. Za omečitev so pogosto uporabljali kamiličen čaj.

Mehur. Če se je voda zapirala, so pili čaj iz preslice ali polaja, ki raste na Blegošu. Pri vnetju mehurja je najbolj pomagala toplota. V noge ni smelo zebsti, zato so pozimi ženske nosile »filcove čizme«. Vodenico, zaradi katere so bile noge tako otečene, da so žilice popokale in je tekla ven sokrvica, so zdravili le s preslico.

Novice so leta 1845 priporočale za obolel mehur, pri katerem se je zapirala voda, sok črne redkve, ki ga je treba jemati vsako jutro po dve žlici, tri do štiri tedne.

Menstruacija. Za dekleta, ki še niso dobila »svojih reči«, tudi dvajset let so bile stare, so pripravili zavrelico velikega korena in vina, ki so jo pile zjutraj in zvečer. Uspešne so bile tudi kopeli. Za ženske, ki so imele premočno menstruacijo, so skuhalı bezgove jagode. Ko so imele »svoj cajt«, so jim svetovali, da naj »po vod ne brskajo«.

Glavobol. Zdravili so ga z jesihovimi obkladki ali samo z mrzlo vodo. Na čelo so polagali rezine svežega krompirja ali repe, sveže hrenovo ali pelinovo listje. Proti glavobolu so pili čaj iz vinske rutice.

Hrbet. Boleč hrbet so namazali s tri do štiri let staro svinjsko mastjo. Naredili so tudi »flajšter« iz smole, voska, brinovih jagod, ga potresli s telohom in dali na vrat.

Srce. Za bolno srce so pomagali obkladki iz vode kislega zelja. Za slabo srce je bil dober čaj iz korenin srčne moči. Čaj iz kolmeževih korenin je blažil srčne težave.

Kila. Vodo iz vrednikovega jetičnika, »urednaka« je pil »počn« človek. Za tiste, ki so se pretegnili, so ga posušili, ga stegli z jajcem in na maslu prepražili. Če je kaj težkega delal, so rekli, naj sapo »k seb drži«, da se ne bo trebušna mrena pretrgala.

Grlo. Za vneto grlo so dali okrog vratu obkladke iz kamilic in žajblja. Pomagal je žajbelj, kuhan na mleku.

Novice so leta 1859 priporočala za otroke, ki jim vrat zateka in imajo hripav kašelj, v kozarcu vode zmešan beljak, ki ga naj pijejo vsako uro po eno žlico. V dveh do treh dneh je otrok ozdravel.

Slabokrvnost in neješčnost. Pitje železnega vina, kupljenega v lekarni, je krepilo slabokrvne. Stari ljudje so priporočali kamilice, »da kri friš«. Za neješčne, žvečenje suhe pelinove vejice za apetit.

Naduha. Nadušljivemu človeku so skuhalo posušene bučne peške na mleku.

Krof. Krofastemu so dajali okrog vratu gorke obkladke iz lanenega semena in kamilic. Zoper krof je bila zdravilna zavrelca iz svežega ali suhega stovčenega lubja.

Škrofeljni. »Bramorje« so imeli že majhni otroci. Oteklina v vratu »je šla preč« samo z gorkoto.

Božjast. Edina pomoč božjastniku, ki je stiskal pesti skupaj in so mu šle pene iz ust, je bila, da so mu potegnili palec ven in prste stegnili, »pest so mu odpirali«. Božjastni so bili zlasti otroci. Po pomoč so se zatekali k sv. Velentinu. Verovali so, da se božjasti znebiš, če cunje, na katerih je ležal božjastnik, zvijejo vkup in vržejo v vodo.

V bukvah je za človeka, ki ga božjast meče, tale »arcnija«: *Usem to iaice od ene černe kokoš, katir ga je ta perviga znesla, inu ga posuš, is lapina vred stovc de bo štupa, inu kader bo eniga božjast vergla, toko den od te štupe u en oto pero inu mo ja v nosnice pihen bo kmal bolš inu ga ne bo več božjast zlomila.*

Že Velika pratika je leta 1840 opozarjala, da se ne sme vleči bolniku prste narazen, ker se lahko pretegnejo ali zlomijo. Prav tako je nevarno polivati ga z vodo. Pomaga mu svež zrak, da drži glavo višje, da mu obleko odpneš in mu daš v usta košček lesa, da jezika ne zgrize.

Zastrupitev. Zastrupljenega človeka od jedi ali pijače, od ugrizov in pikov živali, so zdravili s tem, da je pil laneno olje, ali se je napil zelo vročega mleka; pijani je spil veliko mrzle vode in dobil na glavo mrzle obkladke; pičenemu so dali piti veliko žganja.

»Kočarjev« Jaka v Dolenčicah je zrezal na drobno volčje jagode, naredil »štupco« in dal zaužiti zastrupljenemu čisto malo »štupce« (jagode so strupene), pomešane s putrom, ki ga je bilo za pol fižola. Povrhu je popil kamiličen čaj.

Uši. Še pred drugo svetovno vojno pa tudi po njej je bilo veliko otrok zaradi ušivosti ostriženih »na balin«. Najpogostejše sredstvo za odpravljanje uši je bil petrolej, čeprav je bil tudi nevaren, saj so se po glavi naredili mehurji. Otrokom so glavo za čez noč namazali s »smrdlivcem« ter močno zavezali z ruto. V Dolenčicah so uporabljali čemeriko. Pomladanske korenine so skuhal, namazali glavo dva večera zapored in uši so »pokrepale«. Ušivo glavo so zmivali z jesenskim podleskom, »ušivcem«. Pri »Fortunovih« v Pevnu so seme oluščili in namočili v jesih. Mama je zvečer otrokom s »ta ušivm načofala« glavo in jih orutala. Zjutraj jim je lase prečesala in jih umila z jajcem.

Kačji ugriz. Za ugriz gada ali modrasa so bili splošno v navadi zagovori. Pičenemu so dali piti žganja. Mnogi so se na ugriznjeno mesto uscali. Živega gada so dali v špirit in s tem mazali pičenega. Ljudje so govorili, da je gad ujet med šmarnimi mašami najboljša »arcnija«, če te piči. Rano so nekateri iztisnili ali izsesali.

Tudi Novice so zaradi pogostih kačjih ugrizov, ki so jih dobivali predvsem pastirji in kosci, v letu 1845 priporočale tale recept: *»Ulij kaplje hudičevega olja (vitriola) ali salmijaka na rano, ali poštupaj rano s smodnikom (pulfram) in ga na nji sežgi. Pomaži cel ud z lanenim ali laškim oljem, drži malo nad žerjavico, da se prisad uda ne prime. Pičenemu daj bezgovega čaja piti.*

Pik čebele, ose, sršena. Piki čebel, os ali sršenov so bili pogosti. Novice sredi 19. stoletja priporočajo za preprečitev oteklin mazanje s kakršnimkoli oljem ali pa s slino ter vribanje stolčene soli v pičeno mesto. Ob koncu 19. stoletja svetuje Velika pratika obkladke iz svežega mleka. V obdobju po prvi svetovni vojni pa priporočajo, naj pičeno mesto namažejo s čebulnim sokom.

Loško prebivalstvo se ni kaj dosti oziralo na dosegljiva priporočila. Opikani je vzel tisto, kar mu je bilo pri roki. Na bolečo, oteklo kožo je dal krpo, namočeno v mrzli vodi, ali pa prst, »rušo«, ki jo je močno pritisnil na pičeno mesto.

Gliste. Najpogostejše so gliste preganjali s česnom. V mleku so prevreli par strokov česna in dali otroku piti ali pa je jedel česen na kruhu. Glistavemu otroku so dajali okrog vratu česnove vence. Česen so v strokih ali zrezanega na koleščke nanizali na nit. Ko je postal česen suh, so ga zamenjali s svežim. Okrog popka ali pod nosom, so jih mazali z brinjevim oljem. Gliste so odpravljali z vratičem, »vračem«, kuhanim na mleku, ali pa s čajem glistovcem.

Okaditev. Največkrat so preganjali šen, zobobole, prisade, prehlade in prestrašenost s kadili. Najpogostejše so vrgli na žerjavico pajčevino izpod kapi, puhlo repo, ki je ostala v zemlji, im. prisadno, smolnjak z vozne osi in smodnik. Na Rešnje telo so nabrali nekaj »roč« (npr. kresnice, zobnik, deteljo), jih povezali v šopek in nesli v cerkev požegnat. Šopek so posušili. Preden so bolnega okadili, so vzeli nekaj vejic iz šopka, vrgli na žerjavico, pokadili nad dimom ruto ali rjuho in ga v ogreto zavili. Pri huje in dalj časa bolnem so vrgli na ogenj brinove veje, da je bolnikova soba lepo dišala. Pri nalezljivih boleznih, npr. kozah – so odrasle, ko so prišli iz cerkve, prej okadili, preden so šli k bolnim otrokom.

Kadila za nalezljive bolezni (kuga, koze, griža, gripa) in druge bolezni so tudi v bukvah. Ker so v teh kadilih poleg znanih zelišč tudi razne sestavine, ki so se dobile le v lekarnah, naj damo »na svetlo« kadilo s poznanimi zelišči, ker je prav lušno in uporabno napisano: *»Kadil sa glide kader ga terga ponek: se usame melese, shmarnih peres, popelni zvetie, inu ta zvetie se more tergat kader je sonze doli shlo, inu o sonzi poshushiti inu nared de bo drobno koker kadil, bo od usaziga glih useto, inu tam kir terga shnim kadit inu tudi pokajene rute gori obesvati to prou gvishno nuza.*

Še n so okadili s hrastovo gobo ali lubjem in ježevo ali kačjo kožo. Govorili so, da s tako pripravljenim kadilom šena nisi nikoli več dobil. Otečenega v glavo, z močnim glavobolom, so okadili s »purflom«, pajčevino in puhlo repo. Vse to so vrgli na žerjavico, okadili rjuho ali ruto in ga v okajeno zavili. Nekaterim so na glavo poveznili okajen ovčji meh. Pajčevino, kafro in malo sladkorja so dali na lopato z žerjavico, okadili bolnega, potem pa glavo zavili še v okajeno ruto. Glavobole so preganjali tako, da so bolnega okadili z brinovimi vejami. Glavo je držal nad dimom, potem pa so mu glavo zavili v okajeno junjo.

Prisad so okadili s pajčevino in smolnjakom. Zobobole s prisadno repo, pajčevino in »šmirom«. Za boleče zobe so vrgli zobnik, pelin, kresnice in tavžent rože na žerjavico, držali ruto nad žerjavico, da se je vanjo kadilo in zavezali celo glavo ali samo čez usta. Otoke so okadili s suhim močeradam, »smounakom« in »ripnem ostankom«. Otečena mesta od vlage so pokadili z brezovim listjem. Revmatičnega so okadili s pelinom in »roženkrautom« in ga zavili v okajeno rjuho.

Prehlajenega otroka so okadili s kamilicami; tudi s posušenimi koreninami od repe, pajčevino in smodnikom, ali s pelinom, pajčevino in smetmi izpod kapi. Če se je otrok prestrašil psa ali mačke, so odstrigli malo dlake, jo vrgli na žerjavico in otroka okadili. Če se je ustrašil človeka, so tistemu odstrigli malo las, dali na žerjavico in prestrašenega otroka okadili. Otroka, ki se je ustrašil, so okadili tudi s pelinovimi cvetovi.

Bolnega na ledvica h so pokadili s kamilicami – junjo so pokadili in ga zavili vanjo. Če je žensko bolel trebuh, si je pokadila med nogami. Na žerjavico v posodi je vrgla zelišča, npr. ajbiš.

Zdravljenje živine. Vlažne, nesnažne, slabo prezračene »štale«, spremembe vročine in mraza, pitje mrzle vode pozimi in pomanjkanje vode v vročini, prezgodnja spomladanska ali prepozna jesenska paša (preden slana iz trave gre), so bili povzročitelji kašljanja, težke sape, solzavosti, smrkavosti, napenjanja, zaprtja, neješčnosti in drugih tegob. Živina se je tepla, se ranila, poškodovala ali bila pečena. Za ozdravljenje in obvarovanje bolezni so jo tudi okajevali in zagovarjali. Zelo radi so živini spomladi puščali kri na ušesu in repu.

V arhivskih dokumentih za loško območje se najpogosteje omenjajo slinavka, parkljevka in svinjska kuga, ki so v večjem obsegu izbruhnile v letih 1891, 1903, 1905, 1914, 1915, 1939 in 1940. Okužene hleve je bilo treba razkužiti in okolico posipati z živim apnom, obolelo živino zaklati, uporabnost takšnega mesa in gnoja pa je bila prepovedana. Kopita so razkuževali z razredčenim lizolom, v škafo poleg hleva so bila razkuževalna sredstva za obutev. Kot vzrok v letih 1914/15 in 1939/40 je navedena vojaška slama, ki so jo posestniki nastiljali po odhodu vojaštva. V Karlovcu so leta 1940 zaradi okužbe postavili pred hleve stražo, ki je imela službo dan in noč. Straže so imele na rokavu prišit bel znak.

Kmetje na Loškem so mnoge lažje obolelosti pri živini kar sami pozdravili. Najpogostejše so uporabljali kamilice, laneno seme in olje, encijanove korenine, hermeliko, pelin in tobak. Pri napenjanju, zaprtju, božjasti je bil dober kamiličen čaj. Če je živino trebuh bolel, so uporabljali hermeliko kot čaj ali posušeno in stolčeno, pelin pa kot čaj za prebavne motnje in želodčne težave.

Encijanove korenine so posušene in stolčene dajali živini, da je bolj žrla. Laneno seme so skuhali na mleku proti raznim vnetjem ali ga dajali kot obkladke na otekline. Laneno olje je bilo odlično kot notranje zdravilo pri zaprtju, želodčnih težavah; kot zunanje za mazanje žuljev in odrgrnin zaradi komatov. Za opečena in oparjena mesta so laneno olje pomešali z apneno vodo. Za garje in kraste so tobak ali čike skuhali v vodi ali vrgli v krop in gosto namazali.

G o v e d o. Za drisko so govedu, zlasti teletu, skuhali sveže hrastovo lubje ali pa v »ta črn kofe« zmešali jajce. Če je odletel rog, so rano namazali z lanenim oljem in zaradi krvavitve obvezali. Za bramorje, – v čeljustih so se zaradi udarcev naredile otekline –, so spekli repo na žerjavici, jo vročo pritisnili na otekline od zunaj in nekaj časa držali. Če je bila rogata živina zaprta, imela slabo kri, črn prisad, so uporabljali sveže korenine od belega teloha. Z veliko iglo (npr. sedlarsko) so prebodli kožo za ušesom in vtaknili v kožo za colo dolgo korenino. Okrog korenine se je zbral gnoj in korenina je sama odpadla. Če je prišlo do izstopa maternice, so jo umili in očistili z galunovo vodo; kravi, ki se ni hotela pojati, so dali med dve plasti tolšče soli, spekli in ji še gorko porinili v gobec. Brejim kravam so dajali pred telitvijo laneno olje, da je lažje teletila. Krava je dobila, kadar »ima stort«, med rezanico kuhano laneno seme. Kravi so pri otelitvi ječmen kuhali. Oteklo vime so kravi namazali s podžgano smetano. Na veliki četrtek so jih okadili, da jim vime ni oteklo. Oteklo vime so okadili z »vošino«, satjem.

K o n j. Konju, ki ga je klalo, da se je zvalil na tla, »cebal« z zadnjimi nogami, so dali črno kavo z malo »šnopsa in cukra«. Glistavemu konju, pa tudi, če ga je napadla kolika, so skuhali listje in cvetlice vratiča, »glistavca«, na mleku, ali pa samo cvetje vratiča; moralo je biti devet ali enajst »rumenih knofkov«, vedno neparnih – »te gredo v telo«, dočim se »na pare parijo«. Rane so namazali s šmirom, smolnjakom.

O v c a. Če ni imela prebave v redu, so ji skuhali kamilice, pelin in laneno seme. Žabčni ovci, ki se je valjala po tleh, so kri puščali – »ušesa rezat« – in rano tolkli s »šibco«, da se je vlila gosta kri. Če je ovco gad uklal, so jo s črnim trnjem napikali, pa je pomagalo.

P r a š i č. Prašiču, ki ga je napadla rdečica, so dali sirotko pit. Bolnemu prašiču so v svinjsko mast narezali česen in mu ga dali požret. Tudi v uho so zarezali in puščali kri. Če prašič ni hotel jesti, so ga zribali z zavretim jesihom. Za prašičjo kugo so encijanove korenine zrezali in dali med »futer«. Oteklemu prašiču so dali »frišnega« zelja.

Tudi v bukvah zasledimo navodila, »arcnije«, za zdravljenje živine. Za živino, ki ima **b r a m o r**, narediš »žavbo« iz »en mal žveplanga cvetu«, laškega olja in arzenika, ki jim primešaš medu. Če živino **n a p e n j a**, zmešaš bukov pepel, sol, laško olje in proso, in ji daš toplo. Če govedu **o d l e t i r o g** ali se mu **o d l o m i**, ga maži vsak dan, dokler se rana ne zaceli, s smolnjakom. Če prašiča **t r e b u h b o l i**, skuha pest kamiličnega cvetja na vodi, precedi »kuho« skozi platno, daj štiri žlice lanenega olja vmes in mlačno vlij v gobec. Da se trde **b u l e**, v katerih je gnoj, čimprej ognoje in predro, jih maži vsak dan z gosjo in svinjsko mastjo in umivaj s slano vodo. Za **r a n j e n j e z i k**: zmešaj dve žlici jesiha in žlico medu in vsak dan dvakrat jezik namaži. Za **k o l i k o**: skuha pest kamiličnih cvetov v

treh »šeflah« vode, precedi skozi cunj, dodaj štiri žlice lanenega olja. Za g a r j e, k r a s t e: stolci sol v štupo, jo zmešaj z rženo moko in dobro ribaj.

Loško prebivalstvo je dobro poznalo zelišča. Nabiralo je zdravilne rastline, jih sušilo in posušene – cvetje, listje ali razrezane korenine – spravljalo v lepenkaste ali pločevinaste škatle ali steklenice s pokrovom. »Kdor tavžent rož uživa, mu ni treba ne zdravnika, ne zdravila. Žajbelj je tako zdravilo, da se ga še smrt boji.« Tudi dandanes cenijo zelišča. Priljubljene so čajne mešanice za lajšanje bolečin. Mazila pa izdelujejo le redki, dobri poznavalci zelišč. Danes bolj kupujejo zelišča in jih ne nabirajo sami kot nekoč, kajti časi se spreminjajo...

Viri

Arhiv RS, Ljubljana. Rojstna knjiga Šentlambert 1771–1810.

Nadškofijski arhiv, Ljubljana. Rojstne knjige: Javorje 1835–1964. Selca 1835–1870, 1871–1905. Stara Oselica 1835–1910. Škofja Loka 1717–1815, 1794–1800, 1792–1804, 1816–1827, 1828–1848, 1835–1860; Repertorij 1623–1736, 1736–1789. Poročne knjige: Selca 1835–1910. Škofja Loka 1652–1804, 1771–1791, 1791–1804, 1816–1835, 1835–1890, 1891–1930. Mrliške knjige: Dražgoše 1835–1964. Javorje 1835–1964. Poljane 1901–1964. Sv. Lenart 1835–1964. Škofja Loka 1804–1815, 1816–1833, 1871–1895, 1921–1964. Trata (Gorenja vas): 1835–1900, 1901–1964. Železniki 1835–1900, 1901–1964. Kronika Selca I, II. Kronika Zali Log. Kronika Lučine. Pokornov arhiv, fasc. 8.

Narodna univerzitetna knjižnica, Ljubljana – Rokopisni oddelek. Ljudska medicinska knjiga iz leta 1851, Dolenja Ravan.

Skupščina občine Škofja Loka – Matični urad. Rojstna knjiga 1903–1917. Poročna knjiga 1903–1921. Mrliška knjiga 1908–1941.

Zgodovinski arhiv, Ljubljana. Zapuščina dr. Rudolfa Andrejka.

Zgodovinski arhiv, Ljubljana – Enota v Škofji Loki. Bukve Jerneja Gašperina v Loki od 1. svečana 1861 do 24. kimovca 1865, akc. 171. Zdravstvene zadeve 1880–1941, fasc. 131. Živinska kuga, fasc. 137. Serija poročnih listin, leto 1793, 1798. Oklici 1866–1870 (Puštal). Zemljiška knjiga – Bodovlje, Krivo Brdo, Mlaka, Zapreval. Popisi prebivalstva za Škofjo Loko in predmestja 1880, 1890, 1900, 1931; za Puštal 1869, 1900; za Zminec 1900. Status animarum I, II za Škofjo Loko in predmestja. St. an. I, Puštal, Suha, Trata, Lipica. St. an. II, Puštal, Hosta, Sv. Križ na Hribcu, St. an. I, Gabrovo, Sopotnica, St. an. I, Bodovlje, Brode, Gabrk... Gostači Škofja Loka. Gostači v Puštal in Hosti.

Župnijski urad, Gorenja vas. Status animarum. Mrliška knjiga 1794–1874.

Župnijski urad, Sorica. Kronika 1855–1934.

Župnijski urad, Škofja Loka. Rojstne knjige: 1775–1792, 1794–1800. Status animarum III.

Župnijski urad, Železniki. Status animarum.

Župnijski urad, Žiri. Status animarum: Dobračeva, Ledinice, Nova vas, Osojnica, Selo, Stara vas, Žiri.

Loški muzej, Škofja Loka. Ljudske medicinske knjige – bukve (fotokopije): »Dagarinove bukve« (original hrani Jakobina Dagarin, Puštal), »Fojkarjeve bukve« (or. Slavko Fojkar, Škofja Loka), »Hafnerjeve bukve« (or. Zina Hafner, Škofja Loka), »Križnarjeve bukve« (or. Pavle Križnar, Breznica), »Pirčeve bukve« (or. Tone Pirč, Škofja Loka), »Šinkove bukve« (or. Loški muzej, Škofja Loka). Terenski zapiski Janeza Dolenca: I. od julija 1940–2. 10. 1950, II. 3. 1. 1945–21. 11. 1946, 24. 11. 1946–30. 6. 1947 (fotokopija). Terenski zapiski Doroteje Gorišek iz leta 1953. Terenski zapiski Anke Novak iz leta 1957. Dnevnik Franciške Demšar iz Gorenje vasi – leto 1945. Seminarska naloga Andreje Potokar o Puštal iz leta 1981.

Pavle Bohinc: *Slovenske zdravilne rastline*, Ljubljana 1979. – Domača lekarna in zdravilna zelišča po raznih virih, Ljubljana 1937. – Franjo Dular: *Domači živinozdravnik*, Celovec 1890. – Anton Globočnik: *Rudniški in fužinarski kraj Železniki*, Ljubljana 1867. – Jasna Kogoj: *Uršulinke na Slovenskem*, Izola 1982. – Vinko Möderndorfer: *Ljudska medicina pri Slovencih*, Ljubljana 1964. – Gustav Pirc: *Poglavje o govedoreji na Kranjskem*, Ljubljana 1909. – Pavle Rožnik – Janez Kromar: *Zdravilne rastline*, Ljubljana 1974. – France Štukl: *Knjiga hiš v Škofji Loki I*, Škofja Loka 1981. – France Štukl: *Knjiga hiš v Škofji Loki II*, Škofja Loka 1984. – Alfred Vogel: *Ljudski zdravnik*, Ljubljana 1975. – *Vraževerje na Slovenskem*, Slovenski etnografski muzej, Ljubljana 1963–1964, katalog. – Tone Wagner: *Pridelovanje zdravilnih rastlin*, Ljubljana 1980. – Richard Wilfort: *Zdravilne rastline in njih uporaba*, Maribor 1971. – Jovan Tucakov: *Lečenje biljem*, Beograd 1990. – *Zbirka domačih zdravil*, Ljubljana 1888. – *Zdravilna zelišča*. (Prirejeno po knjižici župnika Ivana Künzlerja), Ljubljana 1914. – Janez Žurga: *Čudodelnik s Primskovega*, Celovec 1969.

Rudolf Andrejka: *Jagode za oči*, *Etnolog* 7, Ljubljana 1934, str. 183–185. – Vincencij Demšar: Drobtnice iz zgodovine Železnikov v drugi polovici 19. stoletja, *Selška dolina v preteklosti in sedanjosti*, Železniki 1973, str. 115–119. – Milan Dolenc: Ljudske medicinske knjige iz okolice Škofje Loke, *Loški razgledi* 20, Škofja Loka 1973, str. 69–79. – Milan Dolenc: Okolica Škofje Loke – pomembno središče ljudskih medicinskih bukev, *Loški razgledi* 22, 1975, str. 123–133. – Milan Dolenc: Rokopisne bukve naših ljudskih zdravnikov, *Zdravstveni vestnik*, št. 10, str. 581–584. – France Kotnik: Iz ljudske medicine, *Narodopisje Slovencev* 2, Ljubljana 1952, str. 122–133. – P. Lokovšek: O duhovniku, ki je zdravil s pokladanjem rok, *Obisk* štev. 2, 1941, str. 56–58. – Jan Plestenjak: Ratink, *Loški razgledi* 3, 1956, str. 230. – Jan Plestenjak: Bajtarji, *Loški razgledi* 19, 1973, str. 406. Olga Šmid: Šolstvo v Selški dolini nekoč in danes, *Selška dolina v preteklosti...* str. 330–347. – Marija Verbič: Železarstvo in željarstvo v Železnikih v prvi polovici 19. stoletja, *Selška dolina v preteklosti...* str. 101–114.

Kmečka žena, letnik 1948 – št. 2, letnik 1938 – št. 1–6, 10–11, 12. – *Novice, kmetijskih, rokodelskih in narodnih reči*, letniki: 1845, 1846, 1849, 1850, 1851, 1855, 1856, 1858, 1859, 1862, 1870, 1872. – *Slovenec* 8. 8. 1937, Biseromašnik kanonik Ivan Sušnik. – *Velika pratika*, letniki: 1880, 1881, 1888, 1891, 1892, 1894, 1895, 1898, 1899, 1902, 1910, 1912, 1916, 1918. – *Vodnikova pratika*, letnik 1940. – *Zgodnja Danica*, letnik 1863. – *Zdravje*, letniki: 1920, 1926, 1927, 1932, 1934. – *Koledar družbe sv. Mohorja*, letniki: 1878, 1881, 1901, 1913, 1914, 1922, 1923, 1924, 1925, 1926, 1927, 1930, 1932, 1938, 1943, 1949.

Informatorji

† Terezija Ambrožič, Davča; Anica Arnol, Lesce; Janez Ažbe, Dolenčice; † Franciška Bogataj, Dolenja Dobrava; Marija Bogataj, Javorje; Martin Bukovec, Suha; Marija Dagarin, Puštal; Marija Debeljak, Martinj Vrh; Drago Dolenc, Železniki; Marjana Dolenc, Lučine; † Katarina Fojkar, Škofja Loka; Marija Frlic, Vinharje; Doroteja Gorišek, Mekinje; Franciška Grošelj, Žiri; Anica Jamnik, Škofja Loka; Marija Jelenc, Dražgoše; † Malka in Jože Jesenko, Puštal; † Lojze Koder, Davča; Urban Kokalj, Trebija; Janez Kožuh, Škofja Loka; Slavka Kožuh, Suha; Ivana Krek, Dolenja Ravan; Tončka Leben, Selca; Ivana Logonder, Stara Loka; Marija Mrzlikar, Škofja Loka; Martin Oblak, Dolenja Dobrava; Rosina Oblak, Maribor; Stane Oblak, Puštal; Lojzka Perko, Škofja Loka; Neža Pezdir, Dobravšce; † Janko Pintar, Sorica; France Planina, Ljubljana; Ančka Potočnik, Puštal; Franc Potočnik, Krivo Brdo; Lojzka Potočnik, Krivo Brdo; Polde Prevodnik, Brode; Jože Primožič, Žiri; Antonija Ramovš, Železniki; Franciška Seljak, Todraž; Vojnimir Seljak, Javorje; Hilda Svoboda, Puštal; Ivanka Svoljšak, Škofja Loka; † Janez Tavčar, Gorenja Dobrava; Pavla Tavčar, Dolenčice; Uršulinski samostan, † s. Dolorosa in Ljudmila, Sv. Duh; † Ela in Ivanka Žigon, Ljubljana.

DIE VOLKSARZNEIKUNDE IM BEREICH VON ŠKOFJA LOKA

Die Volksheiler im Bereich von Škofja Loka waren gute Kenner der Arzneikräuter, sie kannten ihre heilende Kraft und bereiteten selbst unterschiedliche Arzneien für die Kranken. Die geschulten Ärzte zeigten sie oft bei den Behörden an, so daß sie wegen Kurpfuscherei eingesperrt wurden. Sie heilten nach der mündlichen Überlieferung und aus Büchern. Vom zweiten Jahrzehnt des 18. Jahrhunderts wurden handschriftliche Medizinbücher verwendet, die sich von Generation vererbten. Die Dorfpfarrer, Lehrer und aufgeweckte Bauern schrieben sie ab, ergänzten sie durch neue Quellen und Erfahrungen, denn die meisten Abschreiber sammelten Heilkräuter und kurierten Menschen und Vieh. Das Heilen war auch mit dem Aberglauben verwoben. Menschen und Vieh wurden besprochen, die häufigsten Besprechungen waren gegen Schlangenbiß und Fingerwurm. Sehr verbreitet war die Besprechung des Gerstenkorns, das mit der Sichel abgeschnitten und über den Kopf gespuckt wurde. Ein häufiger Brauch war auch das Beräuchern des Kranken.

Als im 14. Jahrhundert die Klarissinnen nach Škofja Loka kamen, halfen sie zweifellos mit Hausmitteln, Tees und Umschlägen auch den kranken Einwohnern von Škofja Loka. Dies setzten die Ursulinerinnen fort, die ihren eigenen Raum für die Arzneienzubereitung hatten, ihre Küche, wo sie heilende Sirupe und Liköre brauten, ferner einen Apothekenkeller und Garten, wo sie Heilkräuter züchteten. Die Klosterapotheke diente den Nonnen und ihren Pflegebefohlenen. Überdies verkauften sie Arzneien bis zum Verbot im Jahr 1872. Die Stadtapotheke wurde nach dem Jahr 1868 modernisiert. Allmählich wuchs das Vertrauen der Leute zu den studierten Ärzten und zur Stadtapotheke. Jedoch überwog nach wie vor der Brauch, daß die Bauern vom Bader, die Städter hingegen vom Arzt behandelt wurden.

Die bekannteste Persönlichkeit nach den Volksmedizinbüchern war Pavle Lipič 1768–1810, ein Bauer aus Bodovlje bei Škofja Loka. Bekannte und erfolgreiche Bader waren aber noch: der Messner Anton Košenina (1799–1881) aus Puštal in Škofja Loka sowie die Bauern Janez Potočnik (1837–1924) und Jakob Rant (1857–1929) aus dem Poljane-Tal.

Noch heute schätzt die Einwohnerschaft von Škofja Loka die Heilkräuter sehr, die sie jedoch eher kauft, als sie selbst zu sammeln. Beliebt sind unterschiedliche Teemischungen. Dagegen ist die Zubereitung von Salben nur wenigen, guten Kennern von Heilkräutern überlassen.